

MANN MIKLÓS

★

TREFORT ÁGOSTON

1828—1978

MEGJELENT
AZ AKADÉMIAI KÖNYVKIADÁS
150. ÉVÉBEN

A MŰLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

ORTUTAY GYULA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

SZALAI SÁNDORNÉ

507931

MANN MIKLÓS

TREFORT ÁGOSTON

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST, 1978

**MTA
KIK**

600166

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 1451 6 az összkiadás száma

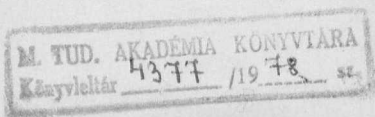
ISBN 963 05 1454 0 a kötet száma

© Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978

Mann Miklós

Printed in Hungary

TARTALOM

Pályakezdés	7
A centralista politikus	57
A megyei politika kereteiben	106
Visszatérés az országos politikába	121
A közoktatásügy élén	130
A politikus és az ember	170
Bibliográfia	199

PÁLYAKEZDÉS

Trefort Ágoston 1817. február 7-én született Zemplén vármegyében, Homonnán. Gyermekéveit szülővárosában töltötte, ahol apja, Trefort Ignác, jónevű seborvos volt. Trefort dédapja ügyvéd volt Belgiumban; nagyapja mint katonaeorvos került Magyarországra az 1770-es évek elején. Trefort Ignác már Eperjesen született, ott folytatott gimnáziumi tanulmányokat, majd a pesti egyetemen végezte el a seborvosi tanfolyamot. Zemplén vármegye tisztújító közgyűlése 1798-ban válasz-

totta meg Trefort Ignácot megyei seborvosnak. Édesapja ekkor költözött Homonnára, ahol első felesége halála után, 1816. február 25-én feleségül vette Beldovics Ádám homonnai sótárnok lányát, Teklát. Ebből a házasságból három gyermek született: 1817-ben Ágoston, 1820-ban Antal, aki hamarosan meghalt, s 1825-ben István, aki később öngyilkos lett. Gyermekkorára visszaemlékezve Trefort hangsúlyozta, hogy a család jómódban élt, „nekem mindegyik megvolt”.

Iskolai tanulmányait 1822 őszén kezdi meg a homonnai nyilvános iskolában. 1826-tól az eperjesi, majd 1829-től a jobb híré sátoraljaújhelyi

gimnázium tanulója. Az 1831. évi kolerajárvány során szüleit elveszti, neveltetéséről ezután Csáky Petronella grófnő gondoskodik.

Szülei halála után egy évig Egerben, a líceumban tanul, majd Pestre kerül és az egyetemen folytat jogi tanulmányokat. Ekkor már a magyaron kívül tud szlovákul, latinul, németül; az iskolai tárgyak mellett elkezd franciául tanulni, s rövid idő alatt komoly előrehaladást ér el. 1834-ben már angolul és olaszul tanul, s a külföldi szerzők műveit hamarosan eredetiben olvassa. Első olvasmánya a francia forradalom története Mignet-től, s ez döntő benyomást jelent számára. Ezután Voltaire-t,

Rousseau-t, majd Schillert olvas-
sa. 1834 nyarán Csáky grófnővel
a Felvidéken utazgat, s október-
ben kerül vissza Pestre. Olvasmá-
nyainak köre tovább bővül, s mi-
vel már angolul is tud, így Shakes-
peare, Walter Scott, Byron művei-
nek megismerésére is vállalkozik.
Ugyanekkor lovagolni és vívni is
tanul. Jogi tanulmányait emiatt
elhanyagolja, csak a vizsgák előtt
kezd velük foglalkozni, de így is
megállja a helyét; jól vizsgázik, s a
kor tanulmányi lehetőségei és a
saját tehetsége, szorgalma ered-
ményeképpen már 19 éves korá-
ban befejezi az egyetemet.

1835-ben Bécsbe utazik. Az ott
töltött hetet arra használja fel,

hogy megismerkedjen a város nevezetességeivel; megnézi a Belvedere- s a Lichtenstein-féle galériákat. Látja a Burgot, útközben Pozsonyban az országgyűlés üléseit hallgatja. A hajóút során megismerkedik Pulszky Ferencével. Augusztusban ismét Csáky grófnővel utazik, Lembergen, Krakón, Munkácson keresztül érkeznek vissza Homonnára. Szeptemberben Debrecenben találkozik újra Pulszkyval, s már ekkor beszélnek egy komolyabb nyugat-európai utazás tervéről. Csáky grófnő tanácsára az utazást megelőzően Eperjesen a kerületi táblánál tesz eleget az ügyvédi pályához szükséges kötelező jurátusi

gyakorlatnak. Ebben az időszakban olvassa Victor Hugo, Dumas és más kortársi francia írók műveit.

Az 1830—40-es évek fordulóján jelentkező politikus- és írónemzedék tagjai szinte valamennyien kötelességüknek, a hivatásukra való felkészülés elengedhetetlen feltételének érzik a polgári fejlődés élén haladó nyugat-európai országok beutazását, hogy tapasztalataikból kellő tanulságokat meríthessenek. Ez az az időszak — mondja Pulszky Ferenc —, amikor „úgy látszik, hogy az egész literatúra útnak indult”.

Trefort apai öröksége és a Csákyak támogatása következtében eléggé jómódú ahhoz, hogy

iskolái befejeztével ne kényszerüljön azonnal kenyérkereset után nézni. Vörös Károly megítélése szerint ebben az esetben „a tőkés járadékból élő intellektuel magánzó egyik első hazai típusával állunk szemben”. Ez a körülmény teszi érthetővé, hogy Trefort barátja, Pulszky elutazása után még erőteljesebben érzi a kisvárosi élet és a magyar igazságszolgáltatási pálya unalmasságát, s így Csáky grófnő biztatására 1836 áprilisában megkezdheti első nagy nyugat-európai utazását, amely döntő befolyást gyakorol egész életére. 1836. április 3-án indul el Eperjesről Pestre, majd Bécsbe, május 9-ig marad ott, onnan a Prága,

Drezda, Lipcse, Berlin, Hamburg útvonalon Oroszországba utazik. Oroszországi útja után Svédország, Dánia, majd újból Hamburg következik. 1836 augusztusát, szeptemberét Angliában tölti, októberben Hollandiát, Belgiumot járja be, novemberben már Párizsban van, lemond tervezett amerikai útjáról és végül Dél-Franciaországon, Genuán, Milánón keresztül érkezik Velencébe. Utazásáról 1837. február 7-én, éppen 20 éves korában érkezik haza.

Derült kedéllyel, közvetlenül és élénken ír útközben szerzett benyomásairól; elsősorban a képtárak, kolostorok, múzeumok iránt érdeklődik; legjobban Pá-

rizs ragadja meg fantáziáját. Leginkább oroszországi tartózkodását ismerjük, mivel ottani élményeiről, utazásának eseményeiről nagyobb cikkben számol be. A reformkori utazók közül elsőnek ő tudósít a cári önkényről, a nagymérvű társadalmi elnyomásról. Elragadtatással szemléli ugyan az orosz templomokat, szobrokat, elámul a Téli Palota csodálatos kincsein, mégis örömének ad kifejezést, amikor elhagyja a cári birodalmat.

1882-ben kiadott művei előszavában hangsúlyozza, hogy nyugat-európai utazása roppant hasznosnak bizonyult számára. Útközben szerzett benyomásai to-

vább fejlesztették nézeteit, amelyeket iskolai tanulmányai, valamint főleg olvasmányai alapoztak meg. Az a pezsgő élet, az a nagy politikai, közgazdasági és technikai haladás, amelyet Európa nyugati országaiban láthatott, alaposan tágította a fiatalember gondolatvilágát. Ugyanakkor utazásának olyan értelemben is haszna volt, hogy — mivel akkoriban még csak oly kevés magyar utazott Londonba, Párizsba —, azokat, akik ilyen utazásokra vállalkoztak, a művelt közönség figyelemmel kísérte, s így ez az utazás őt is neves emberré tette.

Sikerül bejutnia a Nemzeti Casinóba, ahol sok időt tölt el, sokat olvas, s közben addigi ismeretsé-

geit, kapcsolatait szorosabbá fűzi. Még ugyanabban az évben leteszi az ügyvédi vizsgát, és bár már ekkor ellenszenvet érez az ügyvédi hivatással szemben, mégis állami szolgálatba lép. 1837 tavaszától a budai udvari Kamaránál fogalmazó gyakornok, de e mechanikus irodai munka, a napi 4 órai elfoglaltság nem veszi igénybe, a napok java részét kellemesen és hasznosan tudja eltölteni. Változatlanul sokat olvas, tanul. Ebben az időszakban elsősorban a történettudomány iránt érdeklődik; Thiers, Guizot és Thierry történeti munkáit forgatja.

Ez év őszén ismerkedik meg Marczibányi Livius házában Eötvös Józseffel, akinek testvérét, Dé-

nest már előzőleg ismerte. Érdekes, hogy casinóbeli kapcsolatai következtében szinte minden ismerőse a főnemesség tagja, s ez — visszaemlékezései szerint — kellemetlen is számára. Az Eötvös-házba — ahol különben a legkellemesebb benyomások érik — egyik főúri ismerőse, gróf Serényi László révén jut be. Sok emlékeztető órát tölt kettesben Eötvös Józseffel, aki akkoriban betegeskedett, s így gyakran kellett otthon tartózkodnia. Ezek a találkozások, beszélgetések alapozzák meg Eötvös és Trefort egész életen át tartó barátságát.

Ismerőseivel, társaságban gyakran beszélget művészeti kérdések-

ről, az utazásai során látott képzőművészeti alkotásokról, művészettörténetről. A beszélgetésekben gyakran esett szó arról, hogy mit kellene tenni a magyar képzőművészet fejlesztése érdekében. Ekkor veti fel Trefort egy „Művészeti Egylet” gondolatát, s a valóra váltás érdekében a Társalkodóban cikket jelentet meg. Ismerősei, akik a cikket olvasták, dicsérik és igazat adnak neki, s így felbátorítva, Eötvös Józseffel, Szalay Lászlóval, Lukács Móriccal megbeszélve az ügyet, Trefort megírja a programot, aláírja ismerőseivel, barátaival és rövidesen megjelenteti a Pesten létesítendő művészeti egyesület programját. A prog-

ram visszhangra talál és így 1839. november 10-én a nagyobb német városokban már egy-két évtized óta működő Kunstvereinek mintájára megalakítják a Pesti Műegyletet, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat előfutárát. Az első évre Trefort Ágostont választják meg elnökké s Szalay Lászlót titkárrá.

A Műegylet alapítása volt Trefort első fellépése a nagy nyilvánosság előtt. Ez az akció mindenestre hasznára volt, mert bár nagy igyekezettel, szeretettel vezeti egy ideig az egyletet, nem feledkezik meg további hasznos összeköttetések szerzéséről sem. Dessewffy Aurél, Jósika Miklós és még so-

kan mások bővítik ismerőseinek széles táborát. Széchenyi is felfigyel ebben az időben Trefortra, és mind intimebb lesz barátsága a publicista és jogtudós Szalay Lászlóval, valamint az ebben az időben cikkei és műfordításai révén egyre ismertebbé váló Lukács Móriccal is. Érdeklődése egyre inkább az irodalom felé fordul; oroszországi utazásáról cikket ír az Eötvös szerkesztésében megjelenő Budapesti Árvízkönyv számára. Ebben az időszakban kezd kibontakozni a később centralista néven ismert csoport; Szalay, Eötvös, Trefort és Lukács ekkor már jó barátok. 1839 áprilisában Trefort és Eötvös együtt utazik Borsod megyébe,

Sályra. Az Eötvös-birtokon töltik az áprilist, s megbeszélik egy negyedévenként megjelenő folyóirat kiadásának tervét. Ugyanakkor házasságról is szó esik a két barát között: Eötvös javasolja, hogy Rosty Albert földbirtokos, Békés megyei alispán lányait vegyék feleségül. Trefort ezután hamarosan meg is ismerkedik a Műegyletben a Rosty családdal.

1839-ben elhatározza, hogy befejezi hivatalnokoskodását, s kilép az államszolgálatból. Szándékának megvalósítását az az anyagi bázis tette lehetővé, melynek alapját apai öröksége képezte. Ezen kívül jelentős támogatást kapott a Csákyaktól is, s esetleg valamit

jelenthettek cikkeinek honoráriumai is. Ettől kezdve — nyilván idősebb barátai hatására — kizárólag a tudományos és irodalmi munkásságnak szenteli magát; közgazdasági, politikai, történelmi és művészettörténeti kutatásokkal, tanulmányok írásával foglalkozik.

1839-ben több történeti vonatkozású cikke jelenik meg a Társalkodóban. Felismeri, hogy a „krónika a feudalizmussal sírba szállt”, tehát a történettudománynak új feladat megoldására kell vállalkoznia. Ezt a következőkben jelöli meg: „a történettudománynak minden felekezeti, sőt nemzeti szenvedélyen felülemelkedve, lehető magas szempontból, minden

emberi viszonyra ki kell terjednie s a népek életét merész vonásokkal festenie; ... hogy végre megismertesse velünk, hogy a népek összes osztályai vagy fractioi — bár nyelvre és vallásra különbözők — miképpen élveztek, szenvedtek s gondolkoztak”. Kíváncsún tartja, hogy hazánk is hamarosan az „élő nemzedék követéseinek megfelelő históriával dicsekedhessék”, de ugyanakkor nyomatékosan aláhúzza: „de vajha jövő történetírónk ne felejtene, hogy több nép lakja honunkat, s hogy a nem-magyar népességnek is van igénye a történetre”. Ugyanabban az évben a Társalkodóban megjelenő másik cikkében portrét

rajzol Augustin Thierry, francia liberális történetíróról; rajongással ír róla és műveiről. Thierry-ben a polgári szabadság védelmezőjét látja, aki „a néptömegeknek históriáját napvilágra hozni törekszik, s valóban láttatja is velünk, mily merészséggel s tőzzel víttak a laon-i, sena-i, rheims-i községek (communes) egyszerű polgárai szabadságukért”. Ugyanakkor párhuzamot von a polgári Franciaország és hazánk között, s rámutat, hogy ahol képviseleti rendszer és sajtószabadság létezik, ott „a szem a múlt századokba is tisztábban képes pillantani”.

Az 1840-es évekre kikristályosuló centralista csoport szervezke-

désére tulajdonképpen a harmincas évek végén, a Budapesti Szemle című folyóirattal kapcsolatban kerül sor. Trefort Ágoston e folyóiratban több nagylélegzetű közgazdasági tanulmánnyal jelentkezik. A harmincas évek végén érdeklődése — jelentős részben utazásának s olvasmányainak hatására — a nemzetgazdaságtan felé fordul. Rövid idő alatt eléri, hogy kortársai e téren őt tartják az egyik legfelkészültebb szakembernek. Bizonyos, hogy a nemzetgazdasági tudomány akkori irodalmát teljes mértékben ismeri. Nagy nyelvtudását felhasználva feldolgozza a nyugati szakirodalmat, megismerkedik az utópisták írásaival is.

Közgazdasági jellegű tanulmányainak sorozatát *Az anyagi érdekekről* című értekezése nyitja meg, amely a Budapesti Szemle 1840. évi kötetében jelenik meg. Munkája első részében bemutatja a kapitalizmus nemzetközi előretörését. Lelkesen ír ő is — Széchenyi, Bölöni Farkas Sándor és Tocqueville nyomán — az Egyesült Államokról, amelynek „polgárai az Atlanticum s Csendes-tenger közti mérhetetlen téren a természettel küzdenek, erdőket irtván, utakat szabván, a földet termővé, a folyókat hajózhatóvá tevén . . . Az egész amerikai élet a kereskedésben, az iparban nyilatkozik leginkább. Új vidékek

művelése, új városok alapítása, vasutak s csatornák a közfigyelem támaszpontjai . . .” A nyugat-európai országok fejlődésében szintén az anyagi érdekek dominálnak; Németországgal kapcsolatban hangsúlyozza, hogy „gőzösök, vasutak, részvényes társaságok itt szintén honosak. A Dunát a Rajnával összekötő csatornát már ássák”. E tanulmányban kifejtett véleményének tanúsága szerint Trefort boldog, problémamentes jövőről álmodik: „Az élő, az anyagi érdekek kifejlését előmozdító nemzedék kedélyeiben levő forrongás, nyugtalanság s elégedetlenség nem egyéb, mint vágy más, szellemileg erősebb s a jelenleginél felsőbb

állapot után, melyet csak az anyagi érdekek teljes kifejlése fog előhozni . . .” Megítélése szerint „az anyagi érdekek kifejlése a közboldogság s haladásnak föltétele”. Cikke azt bizonyítja, hogy fiatal szerzője — a kapitalizmus eredményeinek felvázolása alapján — igen biztatónak látja a jövőt. Úgy véli, hogy az ipar fejlődése következtében az áruk elkészítésének költségei csökkennek, s így „megszerzésükhöz sokkal többen juthatnak”. Kiemeli az új találmány — a vasutak — fontos, s „áldásdús” hatását a „népek nagy tömegeinek jólétére s műveltségére”. A vasutakat — bár tulajdonképpen ekkor még Nyugat-Euró-

pában is csak gyermekkorukat élték — Trefort a legnagyobb jótémények közé sorolja, „melyekkel a tudomány és az ipar egyesült erővel megajándékozzák az emberi nemet...”, hiszen a személyek, áruk szállítása „a nemzeti jólét s polgáriasodás főemelyűje” lehet.

Az új, boldogabb kor eljöveteleiben bízó Trefort ugyanakkor látja a pauperizmust, a kapitalizmus megvalósításával együttjáró veszélyeket, a munkásság nyomorát. A megoldást a centralisták az utópista szocialisták elvei alapján az egyesülésben, a szövetkezeti gondolatban találják meg. Trefort is úgy gondolja, hogy az „egyesülési szellem” fog a bajon segíteni.

„A munkás a vállalkozó egyesületnek — melynek számára dolgozik — részvényesévé lehet, s érdekei a nagyobb capitalistáéval összeolvadnak.” Úgy véli — továbbfolytatva e gondolatmenetet —, hogy ez jó hatású lenne a mezőgazdaságra nézve is, mivel „a gazdaság kezelésében összpontosítás szülend . . . a nagy mezei gazdaság új eszközök használatával, s dologértő férfiak igazgatása alatt többet s olcsóbban termeszthet, mint a telkes gazda, ki régi módjánál maradva, concurrentiába nem léphet vele”. Ez utópia hatására Trefort már arról ábrándozik, hogy „a falvak kis városokká fognak válni, közös házakkal, közfűtéssel,

közvilágítással s külön közhasznú intézetekkel". A közlekedési eszközök tökéletesedése következtében megszűnik a különböző országok termékei közötti egyenlenség; a bel- és külkereskedelem, az ipar gyarapodása, fejlődése a népek jólétét eredményezi, „a kereskedelmi crisisek is ritkábban fognak beállani". A nagyvállalatok, amelyekből hasznot eddig csak a kapitalisták húztak, most „közhasznúak leendnek, . . . a nagy capitalisták, s csalók zsarnokságának gát fog vettetni". Sőtér István Eötvös monográfiájában arra mutatott rá, hogy az „egyesülésnek" az utópista szocialisták műveiből merített eszméje megnyugtatta a

centralistákat, feloldja a polgári társadalom jövője iránti kételyeket. De ők is látják, hogy ezen — műveikben kifejtett — ábrándok nem realizálódhatnak a legközelebbi jövőben. Trefort ezért úgy nyugtatja meg önmagát, s olvasóit, hogy remélhetően „az anyagi érdekek további kifejlésével s a mostani társadalmi pezsgésnél fogva ilyes valami fog keletkezni, mert a haladásnak a történelem által megerősített törvénye szerint kell még oly időnek jőni, hol az emberek nagy tömege is, mostani állatóságából kivetkőzve, az leend, mivé lenni képes”.

E megalapozás, az európai kapitalizmus áttekintése után, tanul-

mányának második részében Trefort megvizsgálja: „milyen feladataink vannak Magyarországon az anyagi érdekek emelése terén”. Abból indul ki, hogy „honunkban is . . . az anyagi érdekeket s mindazt, a mi kifejlődésüket föltételezi, mindenek előtt pártolni kell”. A teendők felsorolását a „mezei gazdaság kimívelésével” kezdi meg, s sürgeti a nemzeti gazdaság növekedését gátló intézmények megszüntetését. „Fel kell hagyni főleg az úrbéri tartozásokkal” — állapítja meg, s kifejti, hogy az úrbéri munka erő- s idő-pazarlás; a földesúr haszna nincs arányban a paraszt kárával. Ezen segítene a megváltás, mivel a föl-

desúr pénzbeli kárpótláshoz jutván, azt gazdasági céljaira használhatná fel. Nyomatékosan kiemeli, hogy ha „haladni s erősödni akarunk”, akkor nemcsak kívánatos, de „elmellőzhetetlen az úrbéri munkák megváltása”. Ugyanakkor azt is látja, hogy a megváltásra kevés parasztnak van lehetősége, s ezért rámutat: „Az állam hivatása a haladást előmozdítani s irányozni, a tehetetlen — gyám-
talannak gyámolul szolgálni: ezt illetné tehát, hogy a megváltást magára vállalja.”

A következőkben Széchenyi István műveire való hivatkozással újból felveti a hitel problémáját, sürgeti az ősiség megszüntetését; a

belkereskedelem fejlesztése érdekében folyószabályozásokat, út- és vasútépítéseket javasol. Részletesen foglalkozik a vasútépítések hatásával, a létrehozandó vasútvonalakkal. A gyárak létesítésével, az iparosítással kapcsolatban újból felvillan az utópista szocialista eszmék hatására azon elgondolása, hogy — okulva más nemzetek tapasztalatain — a jelen pillanaton tovább nézve, törekedni kell takarékpénztárak létesítésére, „hogya munkás takarékosága által a vállalat részesévé válhassék”. Tanulmányának befejezéseként pedig felcsillantja azt a szebb jövőndőt, amely hazánkban bekövetkezne, ha a fentiekben vázolt tervezetek

elfogadást nyernének. Mint írja:
„a közjólét a társaság minden osztályaira ki fog terjedni, a polgár s a paraszt képessé lenne a társasági hierarchiában magasabb fokra emelkedni, a nemesség jövedelmei szaporodnának, ez műveltségében haladna, s el fogná ismerni, hogy érdekei ellenséges állásban más osztályok érdekeivel nem tarthatják fenn magukat”. Amennyiben az anyagi érdekek nem vétetnének figyelembe, úgy az a parasztság további elszegényedéséhez vezetne; a földművelés — mivel a hitel hiánya miatt beruházásokra nem telik — nem fejlődhet, „s a haza az örvény szélén fog állani, azt, ami most rajta szép és jó, el-

vesztvén, a nélkül, hogy azt, mi helyébe kívántatnék, megnyerné”.

A Budapesti Szemle 1840. évfolyamának II. kötetében jelenik meg *A bírhatalmi jogról Magyarországon* című tanulmánya, amelynek már első bekezdésében a centralista történetfelfogás lényegét összefoglalóan veti fel a kérdést: „Az egész természet törvényekhez van kötve, az égi testek, a földgolyónk kiszabott pályákon évezredek óta mozognak, az emberi élet lényeges működései változhatlan szabályok szerint történnek — hihetnők-e, hogy a népek s az emberiség élete — az egyének életének ezen összege — a világ ez alkotó rendében nem ré-

szesült volna? hogy jelenetei minden összefüggés nélküli esetek, végtelen anarchia eredményei? Nem: az emberiség életének is vannak törvényei, s bár csak egyes pontokat ismerünk, már ezek is vezetőnkül szolgálhatnak a történetek labirintusában, mint a csillagok a hajósnak a mérhetetlen óceánon, ...” Vizsgálat alá véve a hazai — a középkorban létrejött — birtokjogot, azzal a problémakörrel foglalkozik, hogy van-e létjogosultsága még napjainkban is azon okoknak, amelyek „királyi adományt, ősiséggel — fiscalitással s a nemesekre szorított bírhatási joggal párosulva, szülnének”. Trefort tehát az átalakulás

szükségességét, a magyarországi feudalizmus megszűnését a történelem törvényszerű menetének gondolatából vezeti le: „Törvények fönnállhatnak ugyan egy ideig, ha okaik s alapjuk meg is szűnt már; végtére bukniok kell. A kiszáradt fa is áll, míg a fejsze nem éri, míg a vihar le nem sújtja.”

Majd sorra véve azon kötelezettségeket, amelyeket a nemesség magára vállalt a hűbéri rendszer idején, kifejti a fennálló bírhatási jog igazolhatatlanságát. Trefort leleplezi azt a fikciót, miszerint még ekkor is a nemesi földbirtok katonaállítási és -tartási kötelezettsége a hadrendszer alapja, s ezért rámutat arra, hogy a magyar ez-

redék a magyar nemesi földbirtoktól függetlenül léteznek, „a kar, mely jelenleg a bírhatási szabadsággal díszeskedik, e hadsereg fönntartásához semmivel sem járul, e tehert a szegény adózó népesség viseli”. Egyúttal az 1809. évi hadjárat tapasztalataira utalva, kimutatja a nemesi felkelés használhatatlanságát. Ez a tény is azt igazolja, hogy már régen megszűnt az az ok, mely a nemesek „bírhatási jogát” igazolta. Végül Széchenyi műveinek érvrendszere nyomán felveti a törvény előtti egyenlőség kérdését, majd kimutatja, hogy az ősiség miatt nincsen hitelünk, az elavult törvény káros a hazára és a nemességre egyaránt

— így tehát annak eltörlése által mindenki csak nyerhetne.

Tulajdonképpen már ezen első nagyobb tanulmányai alapján világosan kirajzolódnak a fiatal centralista gondolkodó gazdasági-politikai elképzelései. Egyrészt megtalálhatjuk cikkeiben azokat a gondolatokat, amelyek az egész korszak politikus nemzedékét foglalkoztatták, másrészt több alkalommal — az idézett helyeken is — szembetűnnek gyakran naiv, utópisztikus elgondolásai. Mégis, mindenekelőtt a hazánkban még létre sem jött tőkés társadalommal kapcsolatos megjegyzéseire kell odafigyelnünk, hiszen ő már e vonatkozásban érzékeli az osztály-

ellentéteket, s azok áthidalására, illetve a kiéleződés megelőzésére tesz javaslatokat. Ez pedig gondolati gazdagodást jelentett a kortársi nézetekhez viszonyítva. Felismeri és megvilágítja az anyagi érdekeltség döntő szerepét a társadalom életében, s ezzel összefüggésben azt fejtegeti, hogy a munkást érdekeltté kell tenni a tőkés vállalkozásokban. Tehát Trefort írásai új kérdéseket vetnek fel, cikkeiben a kor problémáinak új megközelítését figyelhetjük meg. Nyíltan kimondja, hogy javaslatának célja a tömegmozgalmak megelőzése, vagyis a nyugati fejlődés ismeretében a magyarországi kapitalizmust nyilvánvalóan

olyan formában szeretné megvalósítani, hogy a fejlődés eredményeképpen létrejövő polgári Magyarország társadalmi problémáktól mentes legyen.

A centralisták folyóirata, a Budapesti Szemle korát meghaladó, magas színvonalon állt, s részben ezzel is függött össze, hogy nem örvendhetett hosszú életnek. Nem talált kellő számú pártolóra, mivel ebben az időben az ilyen jellegű, erősen absztrakt és szakszerűen tudományos sajtónak még nem volt megfelelő hazai bázisa. E kudarcon okulva a centralisták újabb tudományos, de egyúttal már több politikai vonatkozású anyagot is tartalmazó folyóiratot

kívántak indítani. Ezért Eötvös József és Trefort Ágoston 1841. szeptember 14-én folyamodványt nyújtanak be a helytartótanácsához, s ebben engedélyt kérnek egy 5—6 íves, Pesti Havi Irat című, havonta megjelenő folyóirat kiadására. A szerkesztők e tudományos havi folyóiratot három rovatra kívánták osztani. Az elsőben rövid értekezésekre gondoltak, amelyek a jog, a történelem és a mezőgazdaságtan területeivel foglalkoztak volna. A második rovat Külföld címmel, a külföldi sajtóban tárgyalt politikai eseményeket, a harmadik rovat pedig Hon címmel — ha kommentárokkal is, de — olyan politikai jel-

legű híreket tartalmazott volna, amelyek a folyóirat megjelenése előtt a hazai sajtóban már megjelentek.

A helytartótanács azonban csak 1842 őszén engedélyezte a folyóirat megindítását, de ekkor Eötvösök erre már nem vállalkoztak. Feltehetően a tervezés és az engedély elnyerése között eltelt hosszú huzavona vette el kedvüket a lap megindításától, de az is lehet, hogy úgy érezték: Kossuth Pesti Hírlapja egyelőre elegendő publikálási lehetőséget biztosít részükre.

A Budapesti Szemle kiadása idején Trefort változatlanul sokat olvas, főleg közgazdasági és tör-

ténelmi munkákat, emlékiratokat. Személyes kapcsolatai tovább bővülnek, megismerkedik Perczel Mórral, Bezerédi Istvánnal, majd a Pesti Hírlap megindulása után Kossuth Lajossal is. Bár elgondolásaik több ponton nem egyeztek, Trefort mégis örömmel veszi, hogy a reformok hívei Kossuth lapjában megfelelő publikálási lehetőséghez jutottak. Bekapcsolódik a Pesti Hírlapban folyó sajtóvitába, amely a bankkérdés kapcsán bontakozott ki, s egy cikksorozatot ír, ekkor Kossuth Lajossal közelebbi kapcsolatba is kerül. 1841 őszén még két nevezetes esemény befolyásolja Trefort életének további alakulását. Egyrészt az

Eötvös család anyagi válsága következtében szeptemberben Eötvös elhagyta az apai házat és Treforthoz költözött, s mintegy másfél évig — Eötvös József és Rosty Ágnes házasságáig — a két barát együtt lakik. Ez az időszak még inkább elmélyíti kettőjük kapcsolatát, és pozitívan befolyásolja Trefort további fejlődését.

Ugyancsak 1841 őszén nagy megtiszteltetés éri a fiatal, mindössze 24 éves Trefort Ágostont. Történelmi és közgazdasági tanulmányai elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választja. Trefort székfoglaló előadását 1841. december 6-án *A nemzeti gazdaságnak rendszerei*

címmel tartja meg. Előadását kései kortársai úttörő munkaként értékelték, amely „fényt árasztott egy Magyarországon ez előtt még névről is alig ismert tudományágra”. Trefort ebben a tanulmányában bemutatja a merkantilizmust, a fiziokraták iskoláját, melegen szól Adam Smith rendszeréről, s ugyanakkor kritikával ismerteti Jean B. Say francia polgári közgazdász, a vulgáris politikai gazdaságtan egyik legelső képviselője elméletét, amely tagadta az általános túltermelési válságok lehetőségét. Külön értéke, érdekessége székfoglaló előadásának, s egyúttal bizonyítéka a reformkori magyar gondolkodás szellemi frissességé-

nek, problémaérzékenységének az a tény, hogy reagál Listnek abban az évben megjelent *Das nationale System der politischen Oeconomie* című munkájában foglaltakra, sőt vizsgálja List elveinek hazánkra való alkalmazási lehetőségeit is. Trefort igen elismerőleg nyilatkozik Listről és tanairól. Részletesen elemzi azon tételt, mely szerint azok a nemzetek, amelyek „földművelés mellett gyárakat bírnak, külső kereskedést és hajózást űznek, polgárosodottabbak s hatalmasabbak, gazdagabbak s műveltebbek a csupán földművelő nemzeteknél”. Ebből következik, hogy minden nemzetnek az ipar fejlesztésére, a gazdaságilag magasabb

fokra történő áttérésre kell törekednie. Ezzel összefüggésben — a vám szükségességét elismerve — elemzi a szabad kereskedelem és védvám problematikáját. De felhívja a figyelmet „a nemzet ipari erejének nevelésére” — mint olyan elvre, amely meghatározza a vámrendszer alkalmazásának mértékét.

Igen érdekesen foglal állást a tekintetben, hogy alkalmazhatjuk-e List elveit hazánkra? Ez a kérdésfelvetés különben a Budapesti Szemlében publikált cikkekhez képest nézeteinek további fejlődését bizonyítja! A fiatal politikus ezek szerint tehát 1841-ben eljutott a vám problémájának felismeréséhez; hasonlóan a reform-

kor többi politikusához, kénytelen szembenézni e fontos kérdéssel. Megítélése szerint a védvámi politika ekkor — 1841—42-ben — még nem alkalmazható Magyarországra, mely még nincs azon fejlődési stádiumban, hogy a nemzeti erőket és tőkéket a földművelés fejlesztése helyett gyáripár alapítására fordíthatná, miután még hatalmas terjedelmű műveletlen területeink vannak, igen keveset termeszünk, nincs elegendő tőkénk, munkaerőnk, középkori törvényeink pedig a hitelt s tőkebeáramlást akadályozzák. Mindezen okok következtében hazánkra oly vámrendszer előnyös — fejtegeti Trefort —, mely lehetővé teszi az

Ausztriával létesítendő legszorosabb kapcsolatok kifejlesztését. Hangsúlyozza, hogy Magyarország földrajzi fekvésénél és politikai viszonyainál fogva is leginkább az osztrák örökös tartományokban talál a legbiztosabb piacra, s ezért legkívánatosabbnak tartja a Magyarország és Ausztria közötti vámvonál megszüntetését. Ezt véli ekkor a leghelyesebb gondolatnak, s hallgatóit a későbbiekkel — a magyar ipar fejlődésével — kapcsolatban azzal nyugtatja meg, hogy „hazánk az ausztriai birodalom alkotó része lévén”, biztosan remélhetjük a magyar gyáripár gyarapodását, hiszen „a gyáarak, melyek jelenleg az ausztriai

tartományokban összpontosulva vannak, szét fognak oszolni és a többi tartományokra is ki fognak terjedni s helyzetük ipar s kereskedelem tekintetében az lesz, melyben a német vámegyesületbe belépett országokat látjuk". Mivel ezekben az országokban az ipar és az általános jólét kialakulását Trefort a harmincas évek vége felé tett európai utazása során személyesen is tapasztalta, így ekkor a kérdés illetén beállítása, illetve megválaszolása megnyugtató volt számára.

A fentiekben megismerhettük Trefort Ágoston pályakezdését: tanulmányai, olvasmányai és külföldi utazása eredményeképpen új

világ tárult fel előtte; reformkori utazóinkhoz hasonlóan megismerkedett a nyugati polgárosult államok életével, s egyúttal rádöbbsent a hazai elmaradottságra. Utazásai s olvasmányai, valamint barátai — Eötvös, Szalay — hatására sikerült alaposan megismernie a polgári társadalmat, sőt annak ellentmondásait is. Új ismeretei, tapasztalatai alapján teljesen magától értetődő, alapvető feltételnek tekintve a feudalizmus küszöbönálló felszámolását, a nyugati állapotokat követendőnek tartotta az ipar és kereskedelem fejlesztése terén. A gazdasági-társadalmi élet súlypontjának újabb alapokra helyezésére vonatkozó elgondolása mind

közelebb került Eötvös József és Szalay László felfogásához, s így érthető, hogy a 40-es évek elején politikai pályafutását a centralista csoport tagjaként folytatja; főleg a Pesti Hírlapban publikált cikkeiben az aktuális politikai kérdéseket elsősorban gazdasági vonatkozásban teszi majd vizsgálat tárgyává.

A centralistákat voltaképpen egy kis munkaközösségnek tekinthetjük, amely a polgári átalakulás céljait, irányait tisztázta. E csoportosulás magvát az a baráti kör képezte, amelynek Eötvös, Szalay, Lukács és Trefort voltak tagjai, s ők általános műveltségük, képzettségük, valamint képességeik révén kiemelkedtek a reformpárti nemesség tagjai közül. Hangsúlyoznunk kell, hogy e baráti kör tagjai ekkor valamennyien 30 év alattiak — Trefort 1840-ben pl. csak 23 éves! —, így érthető, hogy

gondolkodásukra olvasmányaik, külföldi tapasztalataik teljesen más hatást gyakoroltak, mint az idősebb generáció politikus-gondolkodó képviselőire. E kicsiny munkaközösségnek gazdasági szakembere, „közgazdásza” volt Trefort Ágoston.

1841 őszén, amikor megkezdődik a büntetőtörvénykönyv megalkotására alakult országgyűlési bizottság munkája, Eötvös révén — aki a bizottság tagja volt — Trefort is megismerkedik tevékenységükkel; a többi munkatárssal, így Deákkal, Klauzállal. Mivel Eötvösnek gazdag jogi könyvtára volt, így Trefort is sokat foglalkozik jogi kérdésekkel. 1842 febru-

árjában Eötvös megkéri az idősebb Rosty lány kezét, ezáltal Trefortnak is bensőségebb lesz kapcsolata a Rosty-házzal, ahol ezután gyakorta vendégeskedik.

Trefort első, nagyszabású tanulmányainak ismeretében azonnal felmerül a kérdés: milyen elméleti-gyakorlati képzettséggel, ismeretanyaggal rendelkezett szerzőjük ebben az időszakban? Megfigyelhető-e Trefort Ágoston elgondolásainak fejlődése, módosítja-e egyes kérdésekben álláspontját? Milyen mértékben hatnak rá olvasmányai; melyek azok a külföldi eszmék, amelyeket megismer, és milyen mértékben veszi át azo-

kat? És sorolhatnánk mindazokat a kérdéseket, amelyek felmerülnek Trefort Ágoston reformkori fejlődésének vizsgálata közben. Mindezekre a válaszadás roppant bonyolult, mindenesetre tény az, hogy iskolai tanulmányai, a jogi egyetem elvégzése mellett folyékonyan beszél több nyelven; eredetiben olvassa a francia felvilágosodás, az utópista szocialisták műveit, az angol, francia és német közgazdászok, történészek alkotásait. Európai utazása szintén tágította látóhatárát. A fentiekben szó esett olvasmányairól, különös tekintettel a francia irodalomra és történettudományra, amelynek értékes alkotásait előszeretettel for-

gatta. A harmincas években Magyarországon ugyanis nagy érdeklődés nyilvánult meg a nyugati polgári forradalmak, főleg a nagy francia forradalomról írt művek iránt. „A francia nagy forradalom történetéből merítettük állami bölcsességünket”, emlékezik vissza ifjú éveire Perczel Mór; Trefort főleg Thiers és Mignet műveiből ismerte a forradalom történetét. Ezen műveknek megfelelően az Európaszerte elterjedt liberális gondolkodás következtében elfogadja a francia forradalom első szakaszának eszméit — úgy ahogyan azt Thiers és Mignet iskolája rajzolta —, de a legteljesebb mértékben elítéli a jakobinus diktatúrát. Még-

is, mindezek ellenére kapcsolata a francia restauráció történetírásával — Guizot, Thiers, Thierry, Mignet stb. műveivel — feltétlenül pozitívan hatott Trefort világnézeti fejlődésére, hiszen ez a történetírói csoport képviselte először a politikai gondolkodás történetében következetesen az osztályharc gondolatát; e történetírók hatására ismerték fel a centralisták az osztályok és osztályharc jelentőségét a társadalmi mozgásfolyamatban. Guizot, Thiers, Thierry hatása inspirálhatta a centralistákat — s közöttük Trefortot — az igazságszolgáltatás átalakítása szükségességének felismerésére, a centralizált állam, a parlamentarizmus, a felelős kor-

mány, a képviseleti rendszer és a szabad sajtó gondolatára.

Tudjuk cikkei alapján, hogy ismerte Lerminier hegeliánus gondolkodó műveit s politikai ideálját; egy együttes liberális Európát, az egyenlő és egyenjogú népek szövetségét. Elképzelhető, hogy Lerminier vezéreszméje a népek együttműködéséről is befolyásolhatta a centralistákat a tekintetben, hogy Eötvösék mindenképpen meg akartak maradni az osztrák monarchia keretei között, s nem kívántak önálló nemzetállamot.

Trefortot felfogása az európai liberalizmus azon irányzatához csatolta, amely szerint minden embernek természetes joga van az élet-

re, a szabadságra, a boldogságra, s mely a magántulajdon, a vállalkozás és az egyén szabadságát követelte. Hivatkozik az európai szabadelvűekre, „az angol whigek”-re, s kimondja: „mi mások tapasztalatain okulni akarunk; mi nem akarjuk magunktól eltaszítani azt, amit az emberiség 50 év óta tett s gondolt”.

Olvasmányai, közgazdasági tájékozódása révén felismeri a polgári társadalom problémáit is. E tájékozódásban segítségére van a kortársi, már szocialista irányú, politikai-filozófiai-gazdasági irodalom. Eljut a kispolgári és a keresztény szocialisták eszméiig, megismerkedik a saint-simonista köz-

gazdászokkal is. Természetesen arról szó sincs, hogy döntő hatást gyakoroltak volna rá a szocialista tanok, hanem arról van szó, hogy Trefort is — hasonlóan centralista társaihoz — nagy műveltségű, korának minden jelentős szellemi mozgalma iránt érdeklődő, ugyanakkor a dolgozó néptömegekkel együttérző politikus, akinek világnézetében alapvető gondolatként jelentkezett a történelmi evolúció gondolata.

De mindezen — a fentiekben ismertetett — hatások mellett, a legdöntőbbnek érezzük Trefortra nézve kapcsolatát a nagy műveltségű, nálánál idősebb centralistákhoz, elsősorban Eötvöshöz, Sza-

layhoz. Eötvös hatása döntőnek bizonyult; együttműködésük a harmincas évek végén, a sályi közös alkotó munkálatokkal kezdődött, s halálukig tartott. Hiszen köztudomású, hogy kezdeti baráti kapcsolatuk a későbbiekben rokoni kapcsolattá is válik — munkáikat, olvasmányaikat egymással mindig megbeszélték, együtt tervezgettek s gyakran együtt is dolgoztak. Trefortnak állandóan rendelkezésére áll barátja könyvtára, s e könyvek mellett a nála idősebb, elmélyültebb Eötvös József szellemi irányítása is. De nem hanyagolható el Szalay László szellemi hatása sem. R. Várkonyi Ágnes véleménye szerint valószínűleg Sza-

lay hívja fel barátai figyelmét Guizot, Thiery munkásságára; olvasmányai, történelemszemlélete jelentős hatással volt Trefortra. Nyilván Szalay révén ismerkedik meg Eduard Gans, az európai jogtudomány hegelianus vezéralakja műveivel, s így ismerhette meg a polgári tulajdonviszonyok egyik legfontosabb kérdését, az örökösödési jog fejlődését a hegeli történetfilozófiai elvek alapján.

Ugyanakkor azonban azt is világosan kell látnunk, hogy Trefort Ágoston nem volt olyan mély gondolkodó, mint társai. Kortársai szerint receptív természet, vagyis a tényeket, az olvasottakat gyorsan felfogja, azok ötleteket ébresz-

nek benne, s ő azok alapján következtetéseket von le, s elgondolásait gyorsan papírra is veti. Bizonyos fokig Pulszkyhoz hasonlítható; tevékeny, örökmozgó, a civilizáció vívmányai iránt fogékony — igazi polgári literátus alkat, optimista kedélyű —, aki azonban nem éri el a tudós Szalay vagy az író Eötvös színvonalát. Nézeteinek fejlődését tehát elsősorban barátai hatása, illetve a külföldi irodalom fokozatos megismerése határozta meg.

Trefort Ágoston első országgyűlési szereplésére a reformkor egyik legjelentősebb országgyűlésén, az 1843/44. évin került sor. Trefort Zólyom szabad királyi vá-

ros követeként vett részt az országgyűlésen. A kereskedelmi ügyek tárgyalására kiküldött bizottság tagjává választották, s ő igyekezett is eredményesen közreműködni a hazai kereskedelem ügyének előmozdítását célzó tanácskozásokon. Tanulmányozza a kereskedelmi és hitelügyleteket, s közreműködik a törvényjavaslat kidolgozásában. Az országgyűlési követeket figyelő titkos referensek jelentéseiben néha találkozhatunk nevével; az országgyűlésen nevezetes szerepet betöltő Szalay László — aki maga is egy hasonló kisváros, Korompa követe — oldalán vesz részt különböző — a városok programjával foglalkozó —

tanácskozásokon, magánbeszélgetéseken.

Visszaemlékezéseinek tanúsága szerint Trefort örömmel fogadja a Pesti Hírlap megindulását. Bár az újság irányvonaláról sokat vitatkoznak — Trefort és társai például az Ausztriához való viszonyukat alakító gazdasági felfogásuk tekintetében bizonyos fenntartásokkal élnek Kossuth Lajos elgondolásai-val szemben —, mégis nagyon örül annak, hogy a reformok hívei sajtószervhez jutottak, s ezáltal a politikai élet kimozdulhatott a holtpontról. Hamarosan bekapcsolódik a Hírlap szerzői közé, több közgazdasági cikket publikál. Érdeklődésére a negyvenes években

tehát elsősorban a közgazdasági témakör a jellemző; írásaiban az aktuális politikai kérdéseket elsősorban gazdasági vonatkozásban teszi vizsgálat tárgyává. Így foglalkozik a hitel- és bankkérdés, az ősiség, az örökösödési jog, az adó, iparosítás és vámkérdés problematikájával. A gazdasági kérdések felé fordulás és a társadalmi fejlődés anyagi oldalának közgazdasági vizsgálata nem elszigetelt jelenség a korabeli Magyarországon. A válságtünetek erősödése általában megmozgatja a reformkori politikusok-gondolkodók elméjét, s mivel Európa gazdasági fejlődése összehasonlítási lehetőségeket nyújt, ezért Trefort is, a már mások

— így elsősorban Széchenyi —
által felvetett új eszmékhez, gon-
dolatokhoz, cikkekhez kapcsolód-
va, érthető, világos stílusban igyek-
szik kifejteni gazdasági vonatko-
zásában a centralista álláspontot.
Természetesen szó sincsen arról,
hogy az írásaiban kifejtettek csak
az ő gondolatai lennének, hiszen
— amint arra az előzőekben már
utaltunk — Trefort elsősorban köz-
vetítő funkciót töltött be a re-
formkorban, s az írásaiban szerep-
lő elgondolások a korszak több
politikus-gondolkodóját foglalkoz-
tatták, s ha kevésbé világosan meg-
fogalmazva, de széles rétegek tu-
datát is meghatározták. Tehát azt
a körülményt, hogy a következők-

ben tulajdonképpen csak Trefort elgondolásai kerülnek bemutatásra, nem az indokolja, hogy szeretnénk Trefort Ágostont e korszakban valóságos helyzeténél súlyosabb, jelentősebb egyéniségnek feltüntetni, hanem pusztán az, hogy a treforti életút megrajzolása kívánja meg nézeteinek teljességre törekvő bemutatását, mégha ez helyenként — elsősorban terjedelmi korlátok következtében — a pályakép némi elszigeteltségére is vezethet.

A negyvenes évek első felében több írása foglalkozik hitel- és bankkérdésekkel. A magyar földbirtokosok eladósodásából kiindulva elemzi a hitel-problémát. A földbirtokos nem képes olcsó tő-

késsel beruházásokat eszközölni, terményeiből sem tud elegendő haszonra szert tenni, mivel azt gyakran pénzsűke következtében „a legrosszabb időben becsén alul adja”. Ezért felveti a kérdést: milyen módon lehetne e helyzeten segíteni? A megoldást egyrészt abban látja, hogy azon földbirtokosok, kiknek birtoka „felette meg vagyon terhelve adósságokkal”, a radikális megoldást, jószágaik egy részének eladását választják. A többiek esetében „a hitel azon forrás, amely bajaikat orvosolhatja” — állapítja meg, s hangsúlyozza, hogy a földbirtokosoknak olcsó, hosszú időre, kis részletekben törleszthető tőkére

van szükségük. Az alacsony kamatokra felvett tőkékkel és célszerű beruházásokkal elképzelhetőnek tartja a földbirtokok jövedelmezőbbé tételét. Már e helyen nyomatékosan rá kell mutatnunk arra a körülményre, hogy Trefort javaslatainak az adott viszonyok között meglehetősen kevés realitásuk volt, s eredetiségük is meglehetősen vitatható, hiszen leginkább csak mások eszméire reflektálva fejt ki elgondolásait.

A bankkérdés is a földhitellel kapcsolatban jelentkezik, hiszen elsősorban a földbirtokosok hiteligényéről, a mezőgazdaság kapitalizálásáról van szó. Az 1830-as évek elejétől kezdve az ország-

gyűlési tárgyalásokon kívül több földhitelintézeti és bankterv merül fel a korabeli gazdasági szakirodalomban, amelyek alkalmat szolgáltatnak Trefort Ágostonnak arra, hogy egyrészt tudományos érveivel szétzúzza a kellő megalapozottsággal nem rendelkező „banktervezők” elgondolásait, másrészt önálló értekezésében tegye vizsgálat tárgyává a bankkérdést. A Trefort elgondolása szerint létesítendő bank egyidejűleg támogatná mind a kereskedelmet, mind a földbirtokot. Komoly szerepet szán a külföldi tőkések pénzbefektetéseinek is. Természetesen az ősiség eltörlését a bankalapítás előfeltételeként említi meg. Érte-

kezésében kimutatja, hogy a bank alapját csak arany és ezüst képezheti; rámutat a papírpénz bizonyos határon túl történő szaporításának veszélyeire, a pénz- és hitelforgalom sajátos törvényszerűségeire; végül a részvények és nemzeti kölcsön problematikáját fejtegeti, mint olyan tényezőket, amelyek a Magyarországon létesíthető Nemzeti Bank alapját képezhetnék. A hitel- és banktervek mégsem realizálódhatnak; a reformkorban nem jön létre földhitelintézet hazánkban. A feudális hiteljog korlátai miatt ugyanis a külföldi tőke ekkor még vonakodik közreműködni a magyar földhitelintézet létrehozásában.

Nem véletlen tehát, hogy a centralisták fellépnek a hűbéri jog maradványai ellen; kárhozzátják az űsiséget, nemcsak a józan nemzetgazdaság nevében, hanem a nemesség tulajdon érdekei miatt is. „Mi oly törvényes intézkedéseket követelünk, mik a jelenlegi birtokos sorsát jobbra fordíthatják; mi tehát az űsiség teljes megszüntetését kívánjuk . . .” — hangsúlyozza Trefort, majd másik cikkében így ír: „Hisszük azonban, hogy ésszerű kifejlődésünknek alig van hatalmasabb akadály, mint az, ami űsiségnek nevezetik.”

Az űsiséggel összefüggésben vetik fel a centralisták az örökösö-

dési jog reformjának kérdését, mivel nagyon is tisztában voltak az örökösödési jog politikai és társadalmi jelentőségével. Így nem véletlen, hogy Trefort az örökösödési jog reformját dolgozza ki. A polgárosodás megvalósulása érdekében meg akarja szüntetni a hitbizományokat és majorátusokat, mivel — mint írja — „a majorátusok legközelebbi következménye: a földbirtokos osztály túlnyomósága, s minden többi osztályok elnyomtatása s nullitása”.

Reformkori irodalmunk fontos, gyakran tárgyalt kérdései közé tartozik az adózás, a közteherviselés problematikája. A centralisták álláspontját e kérdésben Trefort

több cikkben is megfogalmazta. Véleménye szerint a közteherviselésen az értendő, hogy „mindenki, bár minek is született, s bár micsoda természetű birtoka legyen, minden a honban létező adóban birtokához aránylag részt vegyen”. Többször fejtegeti az adó- és a vámviszonyok összefüggését, kimutatván, hogy a vámvonal megszüntetésének egyik fő akadálya a nemesi birtok adómentessége. Ha szabad piacot akarunk termé-
nyeink részére — hangoztatja szabadkereskedelmi elveinek megfelelően —, úgy „a nemességnek le kell mondani az adómentességről”, amely megnehezíti az ipar, a kereskedelem emelkedését.

Igyekszik megnyugtatni a nemességet — amelynek érdekében kívánja a hitelintézetet is létesíteni —, hogy osztályuk „a képviseleti rendszer mellett sem fog az életből elenyészni, sőt hogy akkor is nagy befolyása leend, a politicalai életre”. Álláspontja a nemességgel kapcsolatban azért sem meglepő, mivel cikkeiben határozottan elveti a polgári állam köztársasági formáját, és világosan az alkotmányos monarchia mellett tesz hitet. Egyetértve a többi centralistával, a polgári átalakulást, a tőkés Magyarország kifejlődését mindvégig a Habsburg-összmonarchia keretében képzei el, amiben szerepet játszhatott a félelem is a cári

hatalom terjeszkedésétől és a pánszlávizmustól. Ez, az Ausztriával kapcsolatos elgondolása, szintén szerepet fog játszani abban, hogy társaihoz hasonlóan ő is talaj nélkül marad 1848 őszén, s addigi felemás politikai koncepciójuk a kényszerű emigrálásba torkollik.

A centralisták elgondolása szerint az ipari fejlődés a leghatékonyabb eszköz a néptömegek anyagi és erkölcsi helyzetének megjavítására. Éppen ezért reformok segítségével igyekeznek a feudális maradványokat eltüntetni a tőkés, iparosult, polgári Magyarországnak fejlődésének útjából: a feudalizmus válságából kivezető utat az ipari fejlődés szabadságának biz-

tosításában keresik. E nézetek nem jelentettek sajátlagosan centralista koncepciót, hanem találkoznak Kossuthék elgondolásával, az ő befolyásuk alatt álló iparpártoló szervezetek koncepcióival. Ha a kiindulási alap más is volt — s ez első sorban a Kossuthék és a centralisták között társadalmi bázisukban fennálló különbségekkel magyarázható —, az ipari fejlődéssel kapcsolatos álláspontjuk a kossuthi koncepció támogatásáról tanúskodik. Trefort a gyáripart olyan tényezőnek tekinti, „amelyet körünk irányánál fogva egy európai nemzet sem nélkülözhet anélkül, hogy kifejlődéséről lemondjon — anélkül, hogy nemzeti létét s sza-

bad institutiót ne veszélyeztesse”. A gyáripár fontosságát igazolja azzal is, hogy a belkereskedelem csak ott lehet élénk, ahol már megfelelő mértékben kialakult a gyáripár, mely egyúttal a tőkeképződésnek is további forrása. Érdekesen és meggyőzően fejtegeti az iparosodás és nemzeti függetlenség összefüggését: „az országok függetlensége, a nemzetiség sincs biztosítva, hol a gyáripár hiányzik, mert szegény nemzetek a political mérőserpenyőben igen könnyűnek találtnak, s mert háború esetén időnkben az győz, ki financial forrásokban gazdagabb — gyáripár nélküli ország pedig e tekintetben szegény”. Majd egy má-

sik cikkében Anglia példájára hivatkozva fejti ki: „a mostani polgáriasodás természeténél fogva semmi nemzet nem víhatja ki magának tulajdon gyári erő birtoka nélkül azon független helyzetet, mellyben szellemi és anyagi érdekei más nemzet érdekeinek alá nem rendeltethetnek, s e nélkül nemzeti jólét, nemzeti becsület, szabadság, pusztá szók, mellyek utáni törekvés gyermekes ábrándozásnál nem egyéb. Ennél fogva minden, pusztán földművelő nemzetnek kötelessége, gyári erőt idézni elő...” Ebből következik, hogy Magyarország jövőjét is csak akkor látja biztosítotttnak, „ha gyári erőt bírand, mert csak ak-

kor fognak pusztáink művelt földekké válni, csak akkor lesznek folyóink szabályozva, akkor bírandunk tökéletes közlekedési rendszert, akkor szünend meg a nép nomád élete, akkor lesznek tetemes tőkéink, melyek által tudományos s művészeti segélyeszközök megszerzésére képesekké válunk, akkor leend népművelési rendszerünk, erőteljes tiszteletreméltó középosztályunk, csak akkor nyerend az alkotmány szilárd alapot; szóval: a magyar nemzet csak akkor leend erős, gazdag, művelt és szabad". Trefort Michel Chevalier saint-simonista közgazdász előadásait ismertetve, más — újabb — szempontok alapján is kifejti az

iparosítás szükségességét. Cikkén végigvonul a népszerű, saint-simonista gondolat: „korunk feladata a néptömegek anyagi és erkölcsi helyzetének javítása, s erre leghathatósabb eszköz az ipar”.

A negyvenes évek elején bekövetkező gazdasági fellendülés még inkább felhívja a figyelmet a vámkérdésre. Trefort a Pesti Hírlap hasábjain fejti ki nézetét a vámviszonyokkal kapcsolatban, majd csatlakozik a védegyleti mozgalomhoz, bár annak nem feltétlenül híve. Elismeri a védegyleti mozgalom eredményeit, mert „látjuk az iparmozgalmakat, miket a Védegylet már eddig is előidézett”. De azt a hasznót, amit e mozga-

lommal elérni lehet, túl sokra nem becsüli: „mi a védegyletben egyszersmind a védvámrendszer melletti agitációnak egy új stádiumát, s az eredménynek maximumát látjuk, melyet ez úton elérni lehetett”. Éppen ebből kiindulva a centralisták inkább a magyar-osztrák vámszövetség eszméjét részesítik előnyben; a vámszövetséget persze csak abban az esetben tekintve hasznosnak, ha Ausztria hajlandó a magyar érdekekre tekintettel lenni.

Trefort 1841—1848 között keletkezett gazdasági írásait vizsgálva megállapíthatjuk tehát, hogy azokat a magyarországi feudalizmus válságának, a polgári átalaku-

lás szükségességének tudata hatja át; szerzőjük arra törekszik, hogy ezt a tényt a nagyközönség is megértse, tudomásul vegye. Olyan kivezető utat keres a válságból, amely elkerül minden megrázkódtatást, s ugyanakkor minden érdeket is kielégít; megteremti a dolgozó osztályok jólétét, de az elkerülhetetlen változások se a nemeség mellőzésével, megkerülésével következzenek be. Anglia és Franciaország példájára gyakran hivatkozik, s ezekkel igazolja, hogy a feudalizmust felváltó új társadalmi rendszer milyen eredményekre képes. Megítélése szerint a magyarországi feudalizmus jelenlegi válságos helyzetében csak a polgári

fejlődéssel számoló politika tud eredményt elérni.

Trefort a közgazdasági témakör mellett több irodalmi vagy történeti vonatkozású cikket is publikál a Pesti Hírlapban. Érdeklődése a történelem iránt még a harmincas évek végére vezethető vissza, s bár a centralisták közötti „munkamegosztás” következtében ő a csoport „közgazdásza”, mégis a negyvenes években kedves történeti könyveiről is gyakran közöl ismertetéseket. Így ismerteti Macaulay esszéit, Schlosser XVIII. század történetét, Louis Blanc *Tíz év történetét* és Thiers nagy művét a *Konzulatus és Császárság történetéről*.

Cikkei alapján megállapíthatjuk, hogy könnyű stílusa, gyors munkássága tevékeny és élénk hírlapíróvá avatták. A közvélemény — jogosan — nem tartja őt oly mély gondolkodónak, szak tudósnak, mint társait — Eötvöst vagy Szalayt —, de széles látókörével, olvasottságával, rögtönzött, de mégis találó ítéleteivel, elismerést vív ki magának. Világosan, szabatosan és ugyanakkor választékosan fejezi ki magát. Fejtegetései rövidek, tartalmasak, sohasem esik a hosszadalmas, unalmas megmagyarázás hibájába. Cikkei „élők”, s a közönség érdeklődéssel olvassa írásait. Gyakran polemizál a konzervatív beállítottságú

Budapesti Híradó szerzőivel, s főleg Dessewffy Emillel, de mindig higgadtan, sohasem a szenvedély hangján. Állításainak bizonyítása céljából gyakran idézi külföldi szerzők műveit, s ez annál könnyebb számára, mivel állandóan figyelemmel kíséri, s hamarosan ismerteti a nemzetközi közgazdasági irodalom új termékeit. Tehát általánosságban leszögezhetjük Trefort cikkeivel kapcsolatban, hogy közvetítői működése azért is igen értékes, mivel ő a legújabb gazdasági-bölcseleti eredményeket közvetlenül a francia és angol tudósok, gondolkodók műveiből ismeri meg. Trefort ugyanis azon kevés reformkori publicistánk közé tar-

tozik, akik az angol és francia szerzők műveit eredetiben tanulmányozzák; szellemi látóhatára így a fejlettebb társadalmi valóság ismeretében meghaladja reformkori értelmiségünkét, amely inkább csak a német irodalom ismeretére támaszkodik.

Közismert tény a szakirodalomban, hogy a centralisták törekvései nem találnak kellő megértésre a reformkori közvélemény körében, s emiatt Eötvösök visszahúzódnak, egy ideig nem publikálnak a Hírlapban. Ebben a helyzetben Trefort a magánéletben, az utazásban keres vigasztalást. Ekkor már Eötvösök nem laknak Trefortnál, de ő gyak-

ran találkozik a fiatalabb Rosty
lánnyal. 1845 júliusában Bécsben
megtekinti az iparkiállítást, majd
Csáky grófnővel Olaszországba
utazik, s csak ősszel érkeznek visz-
sza. Elhatározza, hogy megírja az
angol forradalom történetét, s ek-
kor megkezdí az anyag feldolgo-
zását. A következő évben újabb
útja során Olaszországgal, Görög-
országgal és Törökországgal ismer-
kedik meg. Visszaérkezése után
megkéri a fiatalabb Rosty lány
kezét. Az esküvőt 1847. március
14-én tartják; nászútjukról május
közepén érkeznek vissza, s a Krisz-
tinavárosba, a Schreiber-féle ház-
ba költöznek, sógorukhoz, Eötvös
Józsefhez. Házassága első évében

továbbra is dolgozik az angol forradalom történetéről készülő könyvén. Az év végén gyász és öröm egymást váltja: november 4-én meghal apósa, Rosty Albert; december 29-én megszületik első gyermeke, Ágnes.

Már 1846-ban elsimulnak az ellenzék és a centralisták közötti ellentétek; a februári ellenzéki értekezlet úgy határoz, hogy Eötvösék feladva vármegye ellenes elveiket, az ellenzéki program szellemében újból publikálhatnak. De nevükkel, cikkeikkel ezután lényegesen ritkábban találkozhatunk a Hírlapban. Trefort is csak elvétve publikál, de az 1847. évi ország-

gyűlés megnyitásának közelsége mégis arra készíti, hogy hosszabb cikksorozatban foglalja össze nézeteit, elgondolásait a soron következő teendők tisztázásával, rangsorolásával kapcsolatban. Megítélése szerint a legdöntőbb kérdések, melyeknek megoldására az országgyűlésnek feltétlenül törekednie kell: az adó, örökváltság, ősiség és a városok ügye.

Az adóról szólva, a nemesség „botrányos adómentességének” megszüntetését, valamint olyan pénzügyi rendszer bevezetését szorgalmazza, amelyet az jellemezne, hogy egyrészt „az eddigi államkiadások mindenki hozzájárultával fedeztessenek”, másrészt olyan

új tételekről gondoskodna, amelyeket eddig „korlátoltság, könnyelműség s lelkiismeretlenség” háttérbe szorított. Nyomatékosan a nemesség figyelmébe ajánlja az adókérdés eldöntését, arra hivatkozva, hogy az idő esetleg nem lesz ilyen kedvező, míg ha ezt most s önként valósítaná meg a nemesség, úgy az még nagylelkűségnek is látszana.

A nemességhez fordulva hangsúlyozza az ősiség megszüntetésének fontosságát. Hiszen ez szükséges ahhoz — fejtegeti Trefort —, „hogy a birtok bizonytalansága megszűnjék, hogy jószágaitok értéke növekedjék, hogy adósságaitokat fizethessétek”. A városok

ügyével foglalkozva szükségesnek tartja azt, hogy a városi követ a város összes lakosainak képviselője legyen. A városok problémájának nagy fontosságot tulajdonít, mivel véleménye szerint az alsó tábla a városi szavazatok nélkül nem tudja keresztülvinni sem az adót, sem az állami örökváltságot, sem pedig az ősiség megszüntetését.

Az adókérdés után legsürgősebben megoldandó feladatként jelöli meg az örökváltság problémáját. Abból indul ki fejtegetései során, hogy az ország helyzete nem maradhat változatlan: „a nép meg fogja kapni jogait, pusztá téreink virágzó szántóföldekké lesznek, s utak és csatornák metszendik által

az alföldi rónát". A centralisták képzeletében a jövőendő Magyarország mint művelt, „magyar s alkotmányos ország” jelenik meg, s ennek érdekében hangsúlyozzák: „ha ezt akarjuk, nem szabad késnünk a magyar nemzetiség szilárdításával s az alkotmányos garantiák föllállításával”. Tehát a „politikai institutiók” megadása által kívánják egyszerre megoldani a társadalmi és nemzetiségi problémákat, s e keretben mint a „leghatályosabb eszköz” szerepel az örökváltság, az úrbéri viszonyok megszüntetése.

★

1848 márciusát visszás érzésekkel fogadja: egyrészt „ezek a de-

monstrációk nem feleltek meg ízlésemnek” — írja visszaemlékezésében —, másrészt örül annak, hogy a reformkérdések egy csapásra megoldódnak. Az első felelős minisztérium megalakulása után Klauzál maga mellé veszi, s a földművelés, ipar- és kereskedelmi minisztériumban államtitkár lesz. Klauzál elfoglaltsága következtében a minisztérium adminisztrációs ügyeivel Trefort foglalkozik. Visszaemlékezései szerint reggeltől estig kell ekkor dolgoznia. A 48-as országgyűlés összehívásakor először szülűföldjén, Homonnán lép fel képviselőjelöltként, de — Csáky grófnő támogatása ellenére, aki a választókat saját fogatán hozatja

Homonnára — sikertelenül. Ezután a főváros terézvárosi kerületében sikerül megválasztatnia magát, s így mégis bejut a parlamentbe.

Ebben az időszakban már tud azonban Szalay családjának külföldre készülésétől, sőt Szalay kérésére ő segít az előkészületekben. A horvátok előrenyomulása, a forradalmi helyzet kialakulása egyre jobban aggasztja, és így Eötvös családjával Trefort Bécsbe küldi a maga feleségét és gyermekét is. A forradalmi helyzetben nem találja helyét: kétségek között hányódik; hol harcolni akar Jellasics ellen, hol állásáról kíván lemondani. Elhatározza, hogy hivatalt nem vállal többé, még kevésbé képvis-

selőséget. Úgy gondolja, ha az országban még egyszer visszaáll a nyugalom, akkor leghelyesebb valahol vidéken letelepedni — az Eötvös házaspárral együtt — és nyugodtan élni. De a Trefort által remélt nyugalom helyett a forradalmi események most már gyorsan peregnek. Szeptember 28-án a nép végrehajtja Lambergen ítéletét — s ez Eötvösre megrázó hatással van, azonnal utazni akar Pestről. Trefort még maradna, az éjszakát a Svábhegyen tölti Eötvösnél. 29-én Trefort Pázmándyval és Nyáry Pállal találkozik, ekkor megtudja, hogy Batthyány Bécsbe utazott. Úgy gondolja, hogy ezzel megszűnt az országban

a „törvényes rend”. Azonnal kocsiba száll, lakásában pénzt és téli ruhát vesz magához, Eötvösért megy, s este „nehéz szívvel” elhagyják Pestet. Hamarosan Bécsbe érnek, ahonnan október 6-án este az újabb forradalom kitörése után továbbutaznak Münchenbe.

Megvizsgáltuk a fentiekben Trefort Ágoston reformkori cikkeit és tanulmányait, amelyek — a centralisták más írásaival egyetemben — a reformkor politikai publicisztikájában a magyar progresszió java értékei közé tartoznak. Trefort világosan és határozottan képviselte a centralista álláspontot a polgári átalakulás döntő kérdé-

seiben. Ezek a részben vitázó jellegű cikkek azonban tulajdonképpen nem képeznek önálló, határozott eszmerendszert; írásai többnyire az alkalmi polémia szintjén maradnak. Ő nem volt oly mély gondolkodó, mint centralista társai, inkább a haladottabb, külföldön jelentkező kortársi gondolatok hazai közvetítőjeként játszott fontos szerepet. De a nyugati haladó eszméknek a reformkor pezsgő közéletébe való eljuttatása, azoknak a hazai valósághoz való asszimilálása Trefort pályafutásának értékelése szempontjából mindenképpen jelentős. Cikkei tükrözik — a centralista csoport többi tagjához hasonló — nézeteinek fejlő-

dését, változását; írásainak elemzése alapján világos, hogy a polgári átalakulás döntő kérdéseiben helyes álláspontot képviselt, bár közjogi vonatkozásban ő is a Habsburg-monarchia keretei között képzelte el az ország polgári átalakulását. A Lambergen végrehajtott népítélet után emigrált, csatlakozott a külföldön tartózkodó Szalayhoz. E cselekedete — Eötvöséhez hasonlóan — az előzőekben kifejtett álláspontjából, a középúton haladás politikájának csődjéből következett. A reakcióhoz ő sem csatlakozott, de a forradalom további követése szintén lehetetlennek tűnt számára.

A MEGYEI POLITIKA KERETEIBEN

1848. október 6-án este Eötvös és Trefort családjaikkal együtt Bécsből továbbutaznak, s végül Eötvös nővérénel, Münchenben találnak menedéket. Áprilisban Salzburgba költöznek, s itt értesül pesti lakásának, értékes könyvtárának Pest bombázásakor bekövetkezett elpusztulásáról. Emigrációjukból csak 1850 őszén térnek haza. Mivel a harmadik Rosty lány is férjhez ment, így a vagyont az örökösök 1851 tavaszán szétosztják. Rosty Ilona — Trefort felesége — megkapja a Békés megyei, adósság-

gal megterhelt csabacsúdi birtokot, amely a Bach-korszak éveiben a Trefort család otthona lesz. Az ötvenes éveket Trefort Csabacsúdon tölti, a közügyektől teljesen visszavonulva. Minden idejét családjának, gazdasága vezetésének szenteli. Csak az évtized végén kapcsolódik be a megyei életbe, s megszervezi a Békés megyei gazdasági egyesületet. E sikeres akciója megalapozza tekintélyét, s így nem véletlen, hogy 1860 végén a megye első alispánjává választják.

Az országgyűlés összehívása előtt, a képviselőválasztások időszakában Trefort több cikkben, beszédben és levélben fejti ki a liberalizmus eszmerendszeréből kö-

vetkező álláspontját az ország jövőjével kapcsolatos politikai kérdésekben. Így az egyik ilyen jellegű levelében többek között az alábbiakat hangsúlyozza: „A 19. század uralkodó eszméi: a szabadság, az egyenlőség, a nemzetiség — ezen eszmék politikám vezéreszméi, s teljes meggyőződésem, hogy a törvényhozás csak ezen eszmék fonalán működhetik sikerrel. Én tehát — valamint mostanáig, úgy a jövőben is — pártolandom a válás-, oktatás- és sajtószabadságot, a nemzetiségek szabad fejlődését, az anyagi téren pedig az iparszabadságot. Mivel ezen ügyeket csak az 1848-diki alapokon lehet czélszerűen formulázni, én tehát a 48-iki

törvényekhez szigorúan ragaszkodom — nemcsak, mert törvények, hanem mert bölcs törvények; különösen pedig mindent elkövetek a magyar korona országainak összetartására, mert ez összetartásban fekszik Magyarország és a magyar birodalom jövője. Nem fogok soha semmit engedni a *magyar felelős minisztérium* (Trefort aláhúzása) institutiójából, nemcsak mert azok egyike vagyok, kik Magyarországon a felelős minisztérium eszméjét először terjeszték, hanem mert felelős minisztérium nélkül az alkotmány csak álmítás...”

Trefort az 1861. évi országgyűlésen a gyomai kerület képviselőjeként vesz részt, s hamarosan a

többi volt centralistával együtt a Deák Ferenc mögött felsorakozó, feliratot indítványozók táborában — Eötvös, Gorove, Szalay, Klauzál, Lónyay, Andrássy, Csengerly — társaságában találkozhatunk nevével. Országgyűlési szereplése csúcspontjának május 22-én tartott beszédét tekinthetjük, amelyben több fontos, aktuális kérdést érintve a felirati politika mellett tesz hitet. Magyarország integritásáról szólva hangsúlyozza, hogy az „a dynastiára nézve életkérdés — mert bármi sors érje a birodalmat —, a dynastiának Magyarországon még mindig igen tekintélyes birodalma lehet...” Ezzel összefüggésben szól a nemzetiségekről:

„Horvátország irányában az 1848-
ki törvényekhez ragaszkodni
kell . . . Mi a többi Magyarország
területén élő népfajokat illeti — én
azok fejlődését nemzetiségi irány-
ban nem akarom akadályoztatni,
mert a nemzetiségek elnyomtatása,
valamint a szabadsággal össze nem
fér úgy, rossz és célttévészto po-
litika. Szerbek, oláhok, németek,
szlávok s ruthének — vigyék saját
municipális ügyeiket saját nyelvü-
kön, használják az iskolákban azon
nyelveket, amely nekik tetszik.”
Beszédében újból hitet tesz a par-
lamentarizmus, a felelős miniszté-
rium mellett. Mint mondja: „nem
fogunk sikerrel működhetni, míg
magyar felelős minisztériumunk

nem lesz, mert rendes parlamenti eljárás, parlamenti kormány nélkül lehetetlen. A felelős minisztérium az alkotmányosság első föltétele, anélkül az alkotmány holt betű, anélkül bennünket mindig Bécsből, idegen befolyások alatt fognak kormányozni.” Hasonlóan az országgyűlés összehívása előtti cikkeiben kifejtett nézetéhez, e beszédében is fejtegeti a Magyarországot az örökös tartományokhoz fűző perszonális unió problematikáját, hangsúlyozva, hogy az örökös tartományok alkotmányos kormányzásának is előfeltétele Magyarország történeti alkotmányának elismerése. Majd részletesen foglalkozva a vámüggyel, kieme-

li, hogy a közjogi problémák megoldása után kívánatos lenne, „vám-szövetség” kötése az örökös tartományokkal, olyan tarifarendszer felállításával, „mely nemcsak az egyik, hanem mind a két félnek kedvező lenne”. Tehát Trefort — hasonlóan a felirati tábor több politikusához — a dualizmus alapgondolatának megfelelően vámszövetséget kíván az örökös tartományokkal, természetesen célszerű védvámok alapján közösen megállapítandó vámtarifa mellett.

Az ötvenes évek csabacsúdi magányát gyermekei születése, a boldog családi élet, a földbirtokosi élet örömei tették Trefort számára

feledhetetlenné. De hamarosan következnek a gondokkal, betegséggel, gyásszal teli esztendők. 1861-ben öccse, István öngyilkossága, feleségének egy évtizeden át húzódó halálos betegsége, hat gyermekének nevelése, majd a száraz, ínséges esztendők a család fenntartójára olyan terheket rónak, hogy kénytelen birtoka egy részét eladni, kölcsönöket felvenni, s végül olyan anyagi zavarba sodródik, amelyből élete végéig képtelen szabadulni.

Helyzete fogékonnyá teszi általánosabb gazdasági megoldások keresésére. „Csak exportunk legyen — írja egyik levelében —, mert szűkös viszonyainkban a termés

még nem segít rajtunk.” Az alföldi vasút létesítésének tervezésére a rossz termést követő évek vezetik, midőn a hiányos közlekedési eszközök és kiviteli nehézségek miatt a gabonaárak igen leszállottak. Megítélése szerint a magyar alföld gazdasági viszonyainak — s saját gazdasági helyzetének is — javítására a legcélszerűbb eszköz: összeköttetésbe kerülni a legrövidebb úton a tengerrel. Egyre többet foglalkozik tehát az alföldi vasút létesítésének tervével; saját nyomasztó anyagi gondjainak megoldását is a vasút megvalósításáról remélve.

1862-ben javaslatára megalakul az alföldi vasút bizottmánya,

amelynek elnöke gróf Károlyi György, az Alföld egyik legnagyobb birtokosa, s tagjai az alföldi nagybirtokosság tipikus képviselői. A nagybirtokosok között mint szervező, irányító, terveket kidolgozó, a sajtó számára dolgozó, tevékeny ügyintéző kap szerepet Trefort Ágoston, aki egyúttal kihasználva az alkalmat, megfelelő tisztségeket, összeköttetéseket biztosít saját maga számára, s ugyanakkor beilleszkedik a később a kiegyezést végrehajtó magyar nagybirtokos, tőkés körök társaságába, gondolatvilágába.

A társaság 1862. évi megalakulása után 1863-ban megkezdődnek az építési munkálatok. Trefort

ezután szinte állandóan e terve keresztülvitelében fáradozik. Megkezdte az előmunkálatok kivitelezéséhez szükséges pénzösszegek összegyűjtését; szorgalmazza a földmunkák megindítását. Tárgyal az érdekelt községek, városok előljáróival, az udvari kancellária vezetőivel; igyekszik meggyőzni az illetékeseket arról, hogy a Magyarországon uralkodó ínségen csak nagyobb vállalkozásokkal — pl. vasútépítés — lehet segíteni. Agitációjával szeretné megmozdítani, felrázni az érdekelteket, s bár erőfeszítése sok kiadás-sal, fáradozással jár, mégis erőlteti a vasútépítés ügyét, mert — mint írja — „erkölcsileg és anyagilag

pusztulni látom az országot s undorodom azon nyomorúságos és kisszerű viszonyoktól, melyekben élünk”.

Trefort erőfeszítései bizonyos eredménnyel járnak, hiszen sikerül a tekintélyes alföldi birtokosokat maga mellé állítania. A kiváló szervezőképességgel rendelkező Trefort állandóan utazik, bejárja a vasút tervezett vonalát, meggyőzi az érdekelteket, népgyűlést szervez, feliratokat ösztönöz. Mivel a propaganda legkitűnőbb eszköze a sajtó, ezért Trefort barátai segítségével igyekszik minél több cikket megjelentetni az alföldi vasút érdekében. S tényleg, e cikkek megtalálhatók a Pester Lloyd, a

Pesti Napló, a Hon, a Szegedi Híradó hasábjain, sőt még a bécsi újságokban is. Ő maga is több cikket publikál az alföldi vasút érdekében.

A munka azonban csak igen lassan halad előre. 1864-ben elkészültek a vasút előmunkálatai, de a gazdasági és politikai helyzet igen sok nehézséget okozott. Trefort hiába küzdött; a földmunkák elkészültével, midőn a rendelkezésére álló összeg elfogyott, az építkezés holtpontra jut. Bár Trefortnak sikerül 1864 őszén angol tőkésekkel is megnyernie a vasút támogatására, sőt összeköttetésbe lép a Rotschild-házzal, mégis 1865—66-ban az egész Európára kiterjedő

hitelválság következtében a külföldi tőkékre nem lehetett komolyan számítani, s így a kiegyezésig az alföldi vasút ügye háttérbe szorul.

VISSZATÉRÉS AZ ORSZÁGOS POLITIKÁBA

Az ötvenes évek vidéki elszigeteltsége utáni visszatérését az országos politikai életbe először országgyűlési szereplése, majd akadémiai emlékbeszédei jelzik. A hatvanas években Trefort gyakran foglal helyet az Akadémia felolvasó asztalánál, hogy bemutasson kiváló nyugat-európai írókat, államférfiakat, akik az Akadémia kültagjai s a liberalizmus jelentős ideológusai voltak. Igyekszik tehát az Akadémiában szerepet játszani, s tartani a kapcsolatot régi pesti politikai ismerőseivel. Emlékbeszé-

dei egyúttal azt is mutatják, hogy olvasmányai révén megőrizte kapcsolatát az európai szellemi élettel.

1864—65-re jelentős változás érlelődött meg az ország hangadó nagy- és középbirtokos rétegeinek állásfoglalásában. Az 1861. évi nemzeti ellenállásról már megfellelkezve a birtokos nemesség egyre inkább törekszik a Béccsel való megegyezésre, amely lehetővé tenné számukra az érvényesülés útját. A polgárságot az erősödő gazdasági kapcsolatok, a kedvezőbb árucserle lehetősége szintén érdekeltté tette az Ausztriával való viszony megjavításában. Mivel a birtokosok és a polgárság egya-

ránt Bécstől várták a hitelkérdés megoldását, így a kiegyezés vágya egyre erősödött a magyar politikai életben.

Trefort — Eötvössel együtt — a kiegyezéshez vezető út lényeges kérdéseiben egyetért Deák politikájával; alárendelik magukat Deák vezetésének. Ennek ellenére teljes nézetazonosságról nem beszélhetünk. Így teljesen érthető elhatározásuk: a Politikai Hetilap meginđítása. A lap, amely közel egy éven keresztül jelent meg, jelentős szerepet töltött be a kiegyezési politika népszerűsítésében, a birodalmi érdekegység tudatosításában. Trefort a hetilap közgazdasági rovatának munkálataiban vesz

részt; cikkeiben a szabadkereskedelemnek az ipar s általában az egész gazdasági élet fejlődésére gyakorolt hatásával foglalkozik.

A kiegyezést megelőzően, az országgyűlés összehívásakor, Trefort ismét a gyomai kerület képviselőjeként Pestre költözik. Mostoha anyagi helyzete következtében családját nem hozhatja magával, ez nagyon fájdalmasan érinti.

1867-ben bekapcsolódik a kiegyezés gazdasági előkészítésébe: tagja a Bécsben a közös ügyekről tárgyaló delegációnak. Újból megkezdődnek az alföldi vasúttal kapcsolatos megbeszélések is. Fokozódó aktivitását jelzi, hogy 1867. március 4-én felolvasást tart az

Akadémián az 1848-as törvények közgazdasági momentumairól.

Gyakran szerepel országgyűlési tárgyalásokon, részt vesz a quóta és az államadósság tárgyában kiküldött országos bizottság munkájában. Mégis energiáját leginkább az alföldi vasút ügyének sikerre vitele érdekében fejti ki. Sok problémája van a kisajátítások körül, gyakran utazik, tárgyal külföldi pénzemberekkel, mérnökökkel, magyar birtokosokkal. Úgy érzi, hogy az alföldi vasút ügyében egyedül ő dolgozik, de mivel csak így képes rendezni saját ügyeit is, tehát mindent megtesz a siker érdekében. Ezért hírlapi cikkeket ír, kisajátítási ügyekben, s a

vasútépítés szervezése dolgában mint királyi biztos utazik az Alföld nagyobb városaiba.

A kiegyezést követő nagy vasútépítési láz közepette végre az alföldi vasút építésének ügye is sikeres befejezést nyer. Az 1868. évi VIII. tc. jóváhagyja a vonal kiépítését, s ezután az építkezés nagy erővel megindul; a pénzpiac fokozott érdeklődéssel fordul a vonal kiépítése felé; ezt jelzi a vasúttársulat újjászerveződése, s az a tény is, hogy elsősorban tőkések foglalják el a tagsági tiszteket, s így nem csoda, hogy hamarosan túljegyzik a részvényeket. A vasút építése 1871-ben fejeződik be; szeptember 14-én kerül sor az ünnepélyes megnyi-

tásra: ekkor Trefort Ágoston társágában végigutazik a vonalon Tisza Lajos közlekedési miniszter.

A kiegyezés után Trefort részt vesz ugyan a delegációk munkájában, de nála szokatlan passzivitással. Mint megjegyzi: „Nem okos, nem is szükséges az embernek mindenbe elegyedni.” A fővárosi élet következtében fokozatosan lazulnak a Békés megyéhez fűződő kapcsolatai is.

1870. február 21-én hosszú betegség után meghal felesége, akivel több mint 20 évig élt boldogan. Elvesztése Trefortra lesújtó hatással van, ezt tükrözik pár hónappal későbbi sorai is: „idegrendszerem még mindig nyomorúságos álla-

potban van”. Felesége halálával elszakad az utolsó szál is, amely Trefortot Békés megyéhez fűzte, családjával együtt végleg Pestre költözik, s 1872-ben már Sopron választja meg országgyűlési képviselőjévé.

1871-ben meghal sógora, legjobb barátja, Eötvös József, aki a kiegyezés óta az ország kultuszminisztere. Azonnal Trefort jön utódként számításba, ezt először elhárítja: „Nem tartottam illőnek, hogy szegény Pepi még ki sem húlt miniszteri székébe én üljek bele”, de 1872-ben az újabb felkérést már nem utasítja el, belép a kormány tagjai közé, s haláláig megszakítás nélkül a vallás- és köz-

oktatásügyi minisztérium élén irányítja a magyar kulturális életet. Érdeklődése közművelődési kérdések iránt nem újkeletű; közismert véleménye a megoldásra váró problémákról Szász Károly társágában, a közlekedésügyi és a közoktatásügyi minisztériumok épülete előtt, a budai Uri utcában hangzik el: „Barátom, e két ajtó mögött fekszik Magyarország jövője. Iskolák és vasutak! — íme jövőnk programja, íme haladásunk két mozdonya.”

A KÖZOKTATÁSÜGY ÉLÉN

Trefort a magyar művelődésügy korszerűsítésében az Eötvös által kijelölt úton indul el, a nagy előd által lerakott alapokon folytatta a polgári közoktatási rendszer épületének emelését. A mű folytatása természetesnek tűnik, hiszen Trefort szabadelvű művelődéspolitikai szemlélete Eötvöshöz hasonlóan szintén a reformkorban alakul ki, s tudjuk, hogy a művelődés kérdésköre a reformkori nagy politikus nemzedék gondolatrendszerében jelentős helyet kapott. A liberalizmus eszmerendszerének

megfelelően elsősorban Eötvös, de Trefort is a művelődés elsődlegességének eszméjét képviseli, s mindketten a nép politikai érettségének elérését a művelődés szerepének érvényesítésével szeretnék biztosítani.

Miniszteri kinevezését a közvélemény rokonszenvvel fogadja, s ezt tükrözi a korabeli sajtóvisszhang is. Tudják ugyan, hogy nem szakember, de elismerik tekintélyét, nagy általános műveltségét, s képesnek tartják a közoktatás terén fontos alkotások megvalósítására.

Az 1872. szeptember 4-én kultuszminiszterré kinevezett Trefort először tájékozódik tárcája ügyei-

ben, s csak azután, azok ismeretében lép a nyilvánosság elé, 1873. február 24-én, tárcája költségvetésének országgyűlési tárgyalásakor. Ezt a közel fél évet a tárca ügyeinek tanulmányozására, munkatársai kiválogatására, s egyes kérdéseknek szakemberekkel történő megvitatására fordítja. A komoly tetterővel s munkakedvvel hivatalba lépő Trefort jó érzékkel választja ki munkatársait, kik részben már Eötvös idejében is a nemzeti kultúra előrevitele érdekében tevékenykedtek, s akik többségükben ismert tudósok — közülük többen az Akadémia tagjai — vagy ismert pedagógiai szaktekintélyek. Tehát az Eötvös, majd

Trefort által kulcspozícióban foglalkoztatott munkatársi gárda — közülük említsük meg Szász Károly, Hegedűs C. Lajos, Szalay Imre, Gönczy Pál, Klamarik János, Berzeviczy Albert és Markovszky Lajos nevét — igen magas színvonalú volt.

Már az első hónapokban találkozhatunk Trefort azon eljárásával, amely végighúzódik egész miniszteri korszakán, nevezetesen a „szakférfiak közreműködésével tartandó értekezletek” rendszerével. Trefort igen helyesen, s példamutatóan úgy gondolja, hogy egy adott problémát csak akkor dönthet el helyesen, csak úgy adhat ki jó, az ügyeket előrevivő

döntést, ha azt előzőleg az illetékes problémakör legismertebb, legjobb szakembereivel megvitatja. Ezen elgondolásának megfelelően, s ennek értelmében a következő években gyakran tart ilyen megbeszéléseket tárcájának legkülönbözőbb — s az egész magyar kultúrpolitikát felölelő — kérdésköréről.

Trefort tehát 1872-ben nagy lendülettel lát munkához, s az 1873. évi budget-vita alkalmából nagyszabású beszédben kifejtve a kultusztárca költségvetési igényeit, nyíltan kimondja, hogy bármennyire is tekintettel kell lennie az államháztartás szigorú takarékoságára, saját szakkörében mégis

mindig több pénzt fog követelni, mert hazánk első szükségletének tekinti a nemzet művelődésének előmozdítását. Szükségesnek érzi, hogy az oktatás, a tudomány, valamint a művészet érdekében a kormány többet tegyen, mint eddig, hiszen — mint arra rámutat — „Magyarország fennállása a kultúra kérdése”. Beszédében mintegy összefoglalását nyújtotta hazánk kulturális helyzetének, elmaradottságának, s a tennivalókat vázolva azon előremutató véleményének adott hangot, hogy a kultúra miatt áldoznia kell az országnak, de a közoktatásra fordított összeg megtérül, „s ezen szellemi investíció kamatai fogják legbiztosabban

helyre állítani az ország pénzügyét”.

Trefort elgondolása, kultúrszomja azonban kevésnek bizonyult a Tisza Kálmán-i Magyarországnak közoktatásra jutó pénztelenségével szemben. Hiszen a korszak főbb költségvetési mutatói szerint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium egész költségvetése az állam összes kiadásainak 1872-ben 1,2%-a, 1878-ban 1,7%-a, 1882-ben 1,5%-a, s 1888-ban, Trefort utolsó miniszteri évében is csak 2,0%-a. Az 1873-as költségvetésben engedélyezett 3 316 942 forint pedig 1881-ig nem emelkedik az 5 millió fölé, s csak 1884-ben éri el a „bűvös” 6 milliót, s 1888-ban

kerül a „csúcs”-ra, s ekkor is mind-
össze 6 931 448 forint. Igaz, hogy
ezek az összegek csak az állami
fenntartású intézmények — első-
sorban az egyetemek, főiskolák,
részben a középiskolák — költsé-
geit fedezték, s ugyanakkor a tár-
cához tartozó többi intézmény nem
az állami, vagyis a központi költ-
ségvetésből dotáltatott, mégis e
költségvetési mutatók relativitása
is pregnánsan szemlélteti a közok-
tatásügy helyzetét, s érthető, hogy
a bemutatott tételek mennyire
meghatározó-korlátozó szerepet
játszottak a Trefort-korszak mű-
velődéspolitikájában. Trefort len-
dületét az anyagi lehetőségek állan-
dóan fékeztek, s ugyanakkor a

minisztérium főhatósági jellege sem domborodhatott még ki több területen a kiegyezés óta eltelt rövid idő miatt, vagy csak névleges volt. A felekezetek és a városok hatáskörébe is jelentős mennyiségű iskola tartozott. Mindezen körülmények tehát részben bénítóan hatottak Trefort kezdeményezési lehetőségeire, s erre figyelemmel kell lennünk, ha vizsgáljuk Trefortnak, a kultúrpolitikusnak nézeteit és tetteit.

A *közoktatáspolitikus* figyelmének a felsőoktatás s részben a középiskolák irányába fordulását elsősorban azzal magyarázhatjuk, hogy ezek az iskolatípusok tartoztak leginkább a minisztérium fenn-

hatóságába. Ennek megfelelően nyilatkozik közoktatáspolitikánk időszerű feladatairól: „minden tisztelet, becsület a népoktatásnak, a világosság mégis felülről jön . . . s ezért — a felsőbb oktatás a legfontosabb”. Így Trefort arra törekszik, hogy „a pesti egyetem a külföldi egyetemek színvonalát érje el, s műegyetemünk a külföldiekkel versenyezessen”.

A kapitalizmus fejlődése következtében konkrétabbá válik a közoktatással szembeni igény megnyilvánulása: a hangsúly — ha bevallatlanul is —, de a népoktatással szemben az új, ipari-kereskedelmi oktatási formák felé tolódik el; fokozatosan változik, módosul a kö-

zépiskolai művelődési anyag tartalma. Trefort kitűnő érzékkel felfigyel az új jelenségre, s ennek megfelelően az ezen igényeknek megfelelő iskolatípusok fejlesztésére törekszik. Így közoktatáspolitikájának jelentős érdeme, hogy előnyben részesíti azokat az iskolatípusokat, amelyek nem a human pályákra, hanem az iparra, kereskedelemre nevelnek. Nagy súlyt fektet ezekre az iskolákra, mert fejlesztésük, népszerűsítésük segítségével kívánja azokat az előítéleteket megszüntetni, „melyek folytán létezik a túlprodukció az ügyvédi és hivatalnoki pályán”. Felfigyelt a dzsentrirétegnek a jogi pályák felé törekvő egészségtelen

tülekedésére, s ezért még időben figyelmeztet: „legyünk jó kézművesek, kereskedők, gazdák, szóval a productió emberei. Ez nem válik szégyenére, nem derogál senkinek. Erkölcsünkben és szokásainkban kell átalakulnunk, ha közgazdaságilag akarunk átalakulni.”

Soproni választói előtti beszédében részletesen kifejti, hogy politikájának „főiránya a magyar cultura előmozdítása a nyugati civilisatio ösvényén”, s ezért mint miniszter fejleszti a „tudományt, a szakismereteket, a művészetet, mert azok — ha nem kizárólagos, de mindenesetre hatalmas tényezői a modern államnak és társadalomnak”. Teljes politikai hitvallá-

sát, programját gyakran e három szóban foglalta össze: „tudomány, vagyonosság, egészség”, mivel megítélése szerint az a nemzet, amely ezen tulajdonságokkal rendelkezik, mindent elérhet.

Eötvös és Trefort sokoldalú, nagyvonalú kultúrpolitikája következtében a kiegyezést követő két évtized a modern magyar *felsőoktatás* megszületésének s jelentős fejlődést elérő időszakának tekinthető. A felsőoktatás minőségi előrehaladását szükségessé tette a tőkés gazdasági fejlődésnek megfelelő társadalmi-politikai átalakulás. Eötvös kezdeményezései következtében 1872-ben a Polytechnikum műegyetemmé válik, s

megnyílik az ország második tudományegyeteme Kolozsvárott. Ezeken túlmenően is sok minden valóra válik Trefort időszakában Eötvös elgondolásából. Új tan-
székek jönnek létre, felépülnek a természettudományi és orvoskari épületek, kialakulnak a művészeti felsőoktatás intézményei. Emelkedik az oktatás színvonala, a hallgatók és az oktatók száma; a nagyvonalú államférfiak, a kiváló szervezők és az iskolateremtő tudós professzorok együttműködése a magyarországi felsőoktatás fejlődését eredményezi, s ezért — Antall József és Ladányi Andor kutatásai alapján — joggal nevezhetjük ezt a korszakot a modern ma-

gyar felsőoktatás megszületése korának, amikor a magyar tudományos élet megkezdheti felzárkózását az európai országok színvonalához. E fellendülés magyarázatának az tekinthető, hogy Trefort figyelme elsősorban a felsőoktatás felé fordult. Különös vonzalommal viseltetett az orvosi és természettudományi szakok irányában. Rendkívüli jelentőséget tulajdonított az orvostudománynak és az orvosképzésnek közegészségügyi és — mivel „az ember a legnemesebb tőke” — nemzetgazdasági szempontból is. Trefort logikus megítélése szerint e korszakot a természettudományok fellendülése jellemzi, s mivel a „vagyonosság

és közegészség, melyektől az állam fennállása nagyrészen feltételezve van, e tudományon alapszik”, ezért nem véletlen, hogy a természettudományok fejlesztését Trefort mindig is szívéen viseli. Az orvos- és természettudományok iránti előszeretetét táplálja bizalmasa, Markusovszky Lajos, a kiváló orvos-szervező, aki az egyetemi ügyek irányítója a minisztériumban. Markusovszkyt még Eötvös vette maga mellé, s az ő személye is biztosítja a felsőoktatási politika folyamatosságát a dualista korszak első felében. A kortársak és a későbbi méltatók is egyöntetűen azt állapítják meg, hogy Trefort szinte predesztinál-

va volt arra, hogy Eötvös utóda, munkásságának folytatója legyen, hiszen felfogásában ugyanazon alapokra támaszkodott, de a tervek megalkotásában, s főleg megvalósításában Eötvösnél sokkal gyakorlatiasabbnak bizonyult.

Új épületek emelésével, új tan-
székek, klinikák alapításával, a laboratóriumok számának gyarapításával, felszerelésük korszerűsítésével emeli általában az egyetemi, s különösen az orvosi képzés színvonalát. A Trefort-korszak építkezéseinek impozáns sorából legyen szabad csak a Műegyetem Múzeum körüti épületeire, az Egyetemi Könyvtárra, az Orvostudományi Karra, az Üllői út

mentén kialakuló híres „klinikai negyed”-re utalnunk. Nyugodt lelkiismerettel jelenti ki 1886-ban a főrendi házban: „a budapesti egyetem mai állapota és az 1867-iki közt és a régi időben létezett állapotok közt... rendkívül nagy a különbség”. Saját magát az épületek „martyrjá”-nak tekinti, de jogosan kérdezi: „mit tehetek én róla, hogy Mária Terézia óta 1867-ig olyan nagyon keveset tettek a tanügyért?”

Trefort már 1873-ban folytatni kívánva Eötvös felsőoktatási törekvéseit — megpróbálkozik az egyetemi törvényjavaslat benyújtásával. A felsőoktatás tanulmányi és szervezeti kérdéseinek tör-

vény útján történő átfogó rendezésével kísérletet tesz a felekezeti felfogás visszaszorítására. De Eötvöshöz hasonlóan Trefort erőfeszítése sem járt eredménnyel, s ez a törvényjavaslat is csak papíron maradt.

Trefort figyelme az egyetemi építkezések mellett kiterjedt az oktatási kérdésekre; így szaporítja a tanszékek számát, s az új tanulmányi és vizsgarenddel, fegyelmi szabályzattal egységessé teszi az egyetemek szervezetét. Az első törvény, amelyet minisztersége alatt a parlament elfogad, az ország második tudományegyetemének felállítását mondja ki Kolozsvárott. De ezzel ő nem elégszik meg, s több eszten-

dei — később anyagi akadályok következtében hiábavalónak bizonyuló — próbálkozást öl a harmadik egyetem létesítésének eszméjébe. A budapesti egyetem gazdasági hivatalának s ügykezelésének végleges rendezésével kapcsolatban foglalkozik mindkét tudományegyetem gazdasági adminisztrációjának kérdésével. Fontos intézkedése, hogy kiterjeszti az egészségtan oktatását a jogi és bölcsészeti karokra, s ugyanakkor megszervezi a középiskolai egészségtantanári és iskolaorvosi tanfolyamokat is.

Trefort meggyőződése szerint döntő tényező a tanár személye, ezért a személyi kérdésekben elfo-

gulatlanul dönt, felülemelkedve a felekezeti szempontú — s hazánkban még a XX. század első felében is kísértő — gondolkodáson, s így — összhangban az egyetem választásaival — biztosítja az iskolateremtő, kiemelkedő tudású professzorok működését. E korszak legismertebb professzorai között megemlíthetjük Toldy, Budenz, Vámbéry Ármin, Hunfalvy, Eötvös Loránd, Than Károly, Korányi Frigyes, Fodor József, Hőgyes Endre, Jedlik Ányos, Steindl Imre, Hauszmann Alajos, Gyulai Pál, Margó Tivadar, Hajnik Imre, Kautz Gyula, Pulszky Ágost, Lumniczér János stb. nevét. Az impozáns névsor bemutatásakor legyen

szabad még arra is rámutatnunk, hogy Trefort nevezi ki az ismert történészt, Szilágyi Sándort, az Egyetemi Könyvtár igazgatójává, s az egykori levelezés tanúsága szerint 1876-ban egyetemi tanári katedrát ajánl fel Arany Jánosnak. A bölcsészkar történetében tényleg kevés ilyen időszak van, amelyben egyidőben annyi valóban kiváló professzor működhetett volna, mint Trefort korszakában. Miniszterségének a bölcsészeti kar fejlődésére nézve talán legnagyobb jelentőségű eredménye a szemináriumok intézményének megvalósítása, s ezzel kapcsolatban a tanulmányi idő 4 évre történő felemelése.

Trefort az ötvösi kultúrpolitika folytatójaként gyakran foglalkozik a *tanárképzéssel*, hiszen hamar felismeri, hogy nagy figyelmet kell szentelni e kérdésnek, mivel a tanárképzés eredményeitől, a tanárok magatartásától, tudásától, ismereteik mélységétől és világnézeti meggyőződésüktől igen sok függ. Első ilyen vonatkozású fontosabb intézkedése a tanárképző 1873-ban történő újjáalakítása; ekkor egyesíti a gimnáziumi és reáliskolai tanárok képzését. Véleménye szerint a középiskolai tanárképzés csak akkor felelhet meg céljának, ha a jelöltek „az évi átlagos tanárszükségletnek megfelelő számban, egy benntartással (inter-

natus) ellátott intézetben helyeztetnének el, melynek szervezetére nézve a párizsi »École Normale Supérieure«-t lehetne, természetesen hazai viszonyainkhoz alkalmazva, mintául venni”. Bár elgondolása annyiban téves volt, hogy a hazai tanárképzést egyetlen internátus keretében kívánta megoldani, mégis érdemes ötletére felfigyelnünk, hiszen az általa javasolt intézmény — amelynek megvalósítására Trefort életében nem kerülhetett sor — a későbbi Eötvös kollégium! A tanárképzés érdekében újjászervezi a tanárvizsgáló bizottságot, biztosítja a külföldi ösztöndíjakat. A tanítási módszerek tökéletesítése érdeké-

ben elrendeli a módszertani értekezletek tartását is.

Az 1883. évi *középiskolai törvényben* minden tanárjelöltre nézve kötelezően előírja a szakjába vágó tárgyak négyéves tanulmányozását, az egyéves nevelői gyakorlatot, továbbá a bizottság előtt sikeresen letett képesítő vizsgálatot. Felkai László kutatásai igazolják, hogy e törvénnyel Trefort az ország valamennyi középiskolája számára egységesé tette a tanári képesítést. Ugyanakkor a törvény biztosítja a középiskolákban s a felekezeti gimnáziumokban is az állami felügyeleti és ellenőrzési jogot, s érvényesíti a tanárképzésben is az állam vezető szerepét. A kö-

zépiskolai oktatás fejlődése szempontjából tehát Trefort legjelentősebb érdeme e kétségtelenül előremutató törvény megalkotása, hiszen — számos kompromisszuma ellenére — a polgári középfokú oktatás alaptörvényévé válva elősegítette a polgári műveltség terjesztését a kiegyezés utáni korszakban, s ez ekkor komoly előrehaladást jelentett. Az 1883. évi törvény szervezetileg kétféle középiskolát határozott meg: gimnáziumot és reáliskolát. Az úriemberség kritériumává ekkor vált a középiskolai végzettség, illetve az érettségi. Trefort törvénye több mint négy évtizeden keresztül marad érvényben, s a későbbi — 1924.,

1934. évi — törvények intézkedései is nagyrészen az 1883. évi törvényen alapulnak. Trefort tehát méltán tekinthető a középiskolai oktatás első rendszerezőjének; az állami befolyást erősítő törvénye a múlt század második felének magyarországi viszonyai közepette kétségtelenül előremutató jellegű.

Trefort többi intézkedései is arra irányultak, hogy a középfokú oktatás minél jobban megfeleljen az általános műveltség igényeinek. Új tantervével, az ezzel kapcsolatos miniszteri utasításokkal, a középiskolai rendtartás és a módszertani tanácskozások bevezetésével, a középiskolai építkezésekkel egyaránt értékeset alkotott, s mind-

ezekkel hozzájárult a magyarországi középfokú oktatás tartalmának, módszereinek korszerűsítéséhez. Külön elismerés illeti az elsősorban a kispolgárság körében kedvelt, s ezért másodrangúként kezelt reáliskola érdekében tett intézkedéseiért, hiszen Trefort emelteti fel a reáliskola évfolyamainak számát — a gimnáziumokhoz hasonlóan — nyolcra, s az érettségi bevezetésével megteremti a felsőfokú tanulmányokra képesítés lehetőségét is. Országgyűlési beszédeiben is gyakran hitet tesz a reáliskolák szükségessége mellett, statisztikai adatokkal igazolva, hogy a reáliskola előnyösebb a gyakorlati pályákra való képzés tekintetében.

Trefort közgazdasági szemléletéből következően vagyonos nemzet, vagyonos polgárság megteremtésére törekszik. E koncepció megtalálható már a reformpolitikus első írásaiban is, s minisztersége idejében természetes, hogy következetesen ragaszkodott elméletéhez, s mindent elkövet annak realizálása érdekében. Elsősorban a nyolcvanas években kifejtett tevékenysége a hazai *szakoktatás* történetében a felkészülés, az alapvetés korszakának számítt. „Óhajtom a szakoktatás emelését — hangsúlyozza egyik beszédében —, hogy ne legyen a magyar ember mind csupán a jogi pályára utalva, hanem legyen iparossá, kereskedővé,

mert ez adja az országnak egyik legokosabban kamatozó tőkéjét.” Intézkedései következtében számos kereskedelmi iskola keletkezett, s komoly eredményeket ért el az ipari szakoktatás hálózatának kiépítésében.

Trefort foglalkozik az ipartanítók képzésével is; utasítására 1879-ben tanműhelyt létesítenek a tanítók részére. A tanulmányi idő eleinte három, 1884-től négy év. Ugyanitt történik a polgári iskolai rajztanítók képzése is. Fáradozása nem maradt eredménytelen. Minisztersége utolsó éveiben hozzávetőleg 44 ezer az iparos tanulók száma; 1885-ben már 864 iskolában foglalkoztak háziiparral. Kü-

lön értékelendő, hogy törekvéseit gátolta a gazdasági válság, s meg kellett küzdenie az ipari tanulókat foglalkoztató mesterek rosszindulatával, a felszabadult iparossegédek érdektelenségével. Mindezen gátló tényezők ellenére is Trefortnak sikerült megtennie az első, az alapozó lépéseket a szakoktatás hálózatának kiépítésében, s eredményességét iparitanuló iskolák, felső kereskedelmi iskolák, felső ipariskola létesítése bizonyítja.

A *népoktatás* terén a Trefort-korszak eredményei mennyiségi vonatkozásban vitathatatlanok. Minisztersége idején gyarapodott az elemi iskolák, a tantermek, a tanítók száma. Az iskolába járók szá-

ma közel félmillióval nőtt; csökkent az analfabéták száma. A korszakban a 600 új felekezeti népiskolával szemben a mintegy 2500 új községi iskola és az új állami tanítóképzők bizonyítják a világi oktatás egyre erősebb térhódítását. De a kor feudális maradványokkal terhes gazdasági, társadalmi és politikai viszonyai között hiányoztak a népoktatás gyors előrehaladásának feltételei, hiányoztak a népoktatási törvény végrehajtásához szükséges anyagi eszközök és személyi feltételek is — s elsősorban ez magyarázza az cötvösi örökség, az amúgy is kompromisszumokra épült népoktatási törvény felemás végrehajtását.

Trefort tudatában van annak, hogy a jó *tanárokon* múlik az oktatás sikere. Ezért igyekszik biztosítani a tanárok önművelését még több szabad idő s képzési lehetőség nyújtásával. Intézkedik a tanítók nyugdíjáról, a pedagógusok öt-évenkénti 10%-os korpótlékának bevezetéséről, majd a tanítói árva ház létesítéséről. Sokat foglalkozik a tanítóképzés problémájával: növeli a képzők számát, s a tanítóképzés idejének háromról négy évre emelésével, s a gyakorló iskolák szervezésével emeli a tanítóképzés színvonalát. Elősegíti a tankönyvek iratását, megalapozza a szemléltető oktatást: térképeket, földgömböket, falitáblákat készít-

tet. Gondot fordít arra is, hogy az újonnan létesített iskolákban célszerű berendezés, megfelelő méretű padok, tornaterem segítse elő a tanítás sikerét. 1876-ban létesíti az országos tanszermúzeumot, hogy befolyást gyakoroljon a hazai tanszergyártás fellendítésére; elgondolása szerint a tanszermúzeumi bizottság javaslatát figyelembe véve, hazai iparosok fogják hamarosan a célszerű tanszereket előállítani.

Alig van a kultúrának oly területe, amely „nemes ügyszeretetét, áldozatkész gondoskodását ne érezte volna”.

A művészetek fejlesztésére irányuló működéséből talán legna-

gyobb jelentőségű tetteként, érdemként ismerjük el a *Zeneakadémia* megalapítása érdekében kifejtett tevékenységét, amely kiterjedt az új intézmény felállításának előkészítésétől kezdve egészen az első évek nehézségein, buktatóin való átsegítésén keresztül a hazai zenei nevelés új korszakának megalapozásáig. Az 1873-as országgyűlés határozata a közoktatásügyi minisztérium költségvetésében biztosít helyet a felállítandó zeneakadémia számára. Trefort e határozat birtokában, az új intézmény létesítése érdekében több tervezetet készített, ankétokat tart, s egyetért a Liszt Ferenc megnyerésére vonatkozó indítvánnyal is.

Hosszú előkészítő munkával sikerül az akadályokat elhárítania, s 1875. november 14-én jelenlétében sor kerülhet a Zeneakadémia megnyitó ünnepségére. Az anyagi problémák miatt az első években Trefort csak nagy nehézségek árán tudja biztosítani a Liszt Ferenc vezette Zeneakadémia folyamatos működését. 1879 végére sikerül új, az intézményhez méltóbb, megfelelőbb otthont biztosítani, s ezzel megkezdődhetett a zeneművészeti szakoktatás működési területének kibővítése, a tanszékek fokozatos fejlesztése, s ezáltal a magyar zenei nevelés új, fontos fejezete.

Trefort egész életén keresztül igen fogékonynak mutatkozott a

képzőművészeti alkotások iránt. Így nem meglepő az a művészetpártolás, amely meghatározója egész miniszteri pályafutásának. Megszervezi az első festészeti mesteriskolát, s az akkor már európai hírnévvel rendelkező s Münchenben dolgozó Benczúr Gyulát rábírja a hazatérésre, a mesteriskola vezetésére. Tovább fejleszti az Országos Mintarajztanoda és Rajztanárképezdét, gyarapítja szakosztályainak számát, felszerelését. Trefort sokoldalú kulturális szervező és serkentő tevékenységével elősegíti a képzőművészeti társulat törekvéseit, foglalkoztat festőket, szobrászokat a restaurálások, másoltatások révén, állami ösztöndíjakat biztosít a fia-

tal, tehetséges művészeknek. Agitációjának hatására emelkedik a képzőművészeti tárlatok forgalma, a művészek — közöttük Lotz Károly, Székely Bertalan, Feszty Árpád — a közintézetektől egyre sűrűbben kapnak megrendeléseket. Az építészet terén a nyolcvanas évek a jelentősebbek: ekkor elsősorban a közoktatásügyi célokra szolgáló középületek száma emelkedik; így a Műegyetem, valamint az orvoskari és természettudományi épületek. Trefort a hazai képzőművészet mecénásaként pályázatokat hirdetett; a művészetek felkarolása érdekében új megbízásokra, a tehetségesek foglalkoztatására biztatott a főurakhoz, főpa-

pokhoz, miniszterekhez intézett nyílt leveleiben. E felhívások eredményeképpen sikerül bőséges megrendelésekhez juttatnia művészeit, s ezáltal Trefort jelentős mértékben hozzájárul hazai festészetünk, szobrászatunk kibontakozásához. Érdemei a magyar műemlékvédelem történetében szintén korszakos jelentőségűek.

Megismerve Trefort Ágostonnak a magyar művelődésügy élén eltöltött több mint másfél évtizedes tevékenységét, sok eredményes és maradandó, máig is élő alkotását, úgy érezzük, kisebb-nagyobb koncepciójú terveit, elgondolásait részben sikerült megvalósítania; több vonatkozásban eredménye-

sen tovább fejlesztette, illetve realizálta az eötvösi koncepciót a magyar művelődésügy, s azon belül a közoktatásügy felvirágoztatása érdekében.

A POLITIKUS ÉS AZ EMBER

Trefort Ágoston közel két éven keresztül (1876—1878) ideiglenesen — megbízottként — vezette a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumot is. E minőségében jelentős szerepet játszott az Ausztriával 1867-ben 10 évre megkötött vám- és kereskedelemügyi egyezmény megújításában. Már a reformkorban kialakult koncepciójának megfelelően hangsúlyozza, hogy ragaszkodnunk kell a vámszövetséghez, mert az egyfelől politikai tekintetben a Monarchia fennállásának előfelté-

tele, másrészt gazdasági vonatkozásban az a nyugati megyéknek Ausztriában állandó piacot biztosít. Elismeri, hogy ugyanakkor az osztrák iparcikkeknek hazánk jelent a biztos piacot, de az érdekeket kölcsönösnek tekinti, s legfeljebb ezen keretben kell keresztülvinni „mind azt, mi az adott viszonyokban reánk nézve üdvös, szükséges és lehetséges”. E helyen újból szükségesnek látszik annak hangsúlyozása, hogy a treforti életút mennyire tükröz egyfajta belső stabilitást, változatlanságot a kor magyar politikájának legdöntőbb kérdésében, az Ausztriához való viszony tekintetében. Ez összefügg Trefort kifejezetten gyakorlati,

gazdasági érdeklődésével, a hazai politikai hagyományoktól szinte teljesen mentes szemléletével, amely végső soron megkönnyítette számára a sikeres beilleszkedést a dualizmus államapparátusába.

Következétesen ismételve régi nézeteit soproni választói előtt tartott beszédében — kiknek megnyerése érdekében hangsúlyozta a nyugati megyék lehetőségeit — rámutatott arra, hogy Magyarországnak is az ipar megteremtésére kell törekednie, s ez könnyebben megy a vámszövetség keretén belül. Mivel pusztán mezőgazdasági termékekkel nem boldogulhatunk többé a világban, ezért minden eszközt fel kell használni az ipar

teremtésére — hangsúlyozza hallgatóságának —, s utal a helytelen társadalmi előítéletekre, amely rossznak tekinti mindazt, amit a hazai ipar állít elő. E szemléleten kíván változtatni, s ezen felfogását tükrözik azok a nyílt levelei is, amelyekben a hazai ipar pártolására hívja fel a nagyközönséget. Sürgeti mindazok összefogását, akik felismerik az iparművészet jelentőségét, s társulat alapítására gondol az iparművészet fejlesztése, előmozdítása érdekében. Felismeri, hogy a taneszközök készítésével a hazai ipar számára munkalehetőséget tud biztosítani, s ezért rendeleteivel szorgalmazza, hogy az iskolákban lehetőleg a ha-

zai iparosok által készített tanszereket használják. „A hazai ipar fejlesztése egyike a legfontosabb nemzetgazdasági kérdéseknek — hangsúlyozza már 1875-ben — minden erővel oda törekszem, hogy a hazai ipar bízassék meg mindazon termelés előállításával, melyre már képes, s hogy buzdíttassék azon czikkek előállítására is, melyekkel még nem foglalkozott, de a melyeknek termelési előfeltételeit bírja.” 1876. július 14-én kiadott rendeletében is szorgalmazza, hogy az iskolákban lehetőleg a hazai iparosok által készített tanszereket használják.

1877-ben a parlament ülésén felszólal a párizsi világkiállításon való

részvétel érdekében. Minisztersége idején emelkednek törvényerőre a Nagy-Britanniával és Franciaországgal kötött kereskedelmi szerződésekre vonatkozó javaslati.

Iparosítást sürget az akadémiai felolvasó ülés keretében tartott beszédében is: „Tudomány és vagyon a modern társadalmi élet két fő mozgató ereje” — hangsúlyozza —, majd kifejti, hogy az Akadémia nagy szolgálatot tesz az országnak, midőn a tudományban „a természettudományi és technikai irányt is kellő figyelemre méltatja”. Megítélése szerint a mezőgazdasági cikkek kivitele nem elegendő gazdasági problémáink

megoldására, „a földművelési idyll igen szép, de lehetetlen . . . nekünk gyáripár kell”. Sajnálattal állapítja meg, hogy hazánkban nem becsülik meg a munkát, sokan lenézik az iparost és kézművest; „felette sokan akarnak az állam terhére lenni”. Ebben látja a hibák okát, s visszautasítja azt az állítást, hogy a közös vámterület okozza az ipar hiányát.

Mit tesz mindezek után maga Trefort az ipar, iparművészet érdekében? A hetvenes évek végén megalapítja az Iparművészeti Múzeumot, amely ekkoriban még konkrétabb gyakorlati iparoktatási célokat szolgált, majd iparkiállításokat rendeztet. Szoros kap-

csolatban a Múzeummal, s azzal a céllal, hogy az társadalmi úton minél gyakorlatibb tevékenységet fejtsen ki, létesíti Trefort az Iparművészeti Társulatot, amely 1885-ben Trefortot elnökévé választja. Másik jelentős alkotása a nyolcvanas évek elején létrehozott Technológiai Iparmúzeum. Trefort létesíti az iparművészeti iskolát is, amelynek szükségességére már Eötvös is rámutatott.

Trefort Ágoston 1841-ben levelező, 1867-ben rendes tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiának; Lónyay Menyhért halála után 1885-ben az MTA elnökévé választják. Bár kultuszminiszteri

elfoglaltsága erősen korlátozza akadémiai tevékenységének hatókörét, emlékbeszédei és elnöki megnyitói így is jelentősek. Emlékbeszédek tartott az Akadémia elhunyt történész-politikus kültagjai — Mignet, Thiers, Guizot —, valamint egykori centralista társa, Lukács Móric és régi barátja, Lónyay Menyhért felett. Emlékbeszédei tulajdonképpen az említett írók, államférfiak műveinek rövid méltatását tartalmazzák, de ugyanakkor ez alkalmat ad számára arra is, hogy állást foglaljon a közelmúlt eseményeivel kapcsolatban. Többször utal a liberális politikusi nemzedéket erősen megrázó Párizsi Kommünre, azt „az emberi

ész legnagyobb tévedése és az emberi kedély süllyedésének netovábbja”-ként értékelve. Guizot-ról szóló emlékbeszédében is azt emeli ki „hosszú élet, sok tanulmány s tapasztalás után . . . , hogy a forradalom cultuszával szakítani kell”. Elnöki megnyitó beszédeiben az Akadémia feladataival foglalkozik. 1885-ben a tudomány fejlesztését, a tudomány tekintélyének emelését, s az erők „nagy célok elérésére” egyesítését hangsúlyozza. 1886-ban az akadémia közgyűlését megnyitó beszédében a természettudományok jelentőségét hirdeti — „bátran mondhatni, hogy ma a tudományok közt a legnagyobb hatalom: a természet-

tudomány, mely egészen átalakította az emberek gondolkozásmódját . . .” — s hangsúlyozza, hogy „egész földművelésünk, iparunk s kereskedelmünk a természettudományokon alapszik”. Ha biztosítani kívánjuk Magyarország fennállását, úgy munkálkodnunk kell kulturális előrehaladásunkon — fejezeti Trefort —, „a tudománynak nálunk is azon helyet kell elfoglalnia, a mely megilleti; azaz hatalommá kell válnia”. De Trefort elképzelései az Akadémiával kapcsolatban ekkor még nem válhatnak valóra; utolsó beszédében már az Akadémia iránti érdektelenséget és a szellemi szabadság hiányát kell megállapítania.

Az 1867-es kiegyezés, majd az 1875-ös fúzió utáni helyzet alapján meghatározta a kompromisszumokra amúgy is hajlamos s az egyházi körök hatalmát tisztelő, óvatosan elkerülő Trefort vonalvezetését az *egyházpolitika* sikamlós ösvényein. A Tisza-kormányzat az eötvösi örökség, a liberális elvekre épülő egyházpolitikának, az állam és az egyház elválasztásának fokozatos végrehajtására vonatkozó álláspontját elfeledve, a rendezést évről évre halogatta, mivel kerülni akarta a konfliktust a katolikus egyházzal s a vallásos uralkodóval. A kortársi visszaemlékezések szerzői jól látják Trefort nehéz helyzetét hazánk sajátos

felekezeti viszonyai között: elismerik, hogy „fényesen megvédelmezte az állam jogait a középiskolai törvény tárgyalásakor a felekezeti túlkapások ellenében” — majd rámutatnak: „elvé volt nem bolygatni az egyházak autonóm jogait...” Közeli munkatársa, Berzeviczy Albert is azt hangsúlyozza emlékbeszédében, hogy Trefort „az egyházi ügyekre nézve a *quieta non movere* álláspontjára helyezkedett”, e vonatkozásban „nem táplált sem alkotói, sem reformeri ambíciókat”, s ezzel sikerült elérnie, hogy miniszterségének 16 éve alatt egyházpolitikai surlódásoktól meglehetősen mentesen dolgozhatott és alkothatott.

Trefort eltávolodása korábbi liberális eszméitől, nyilvánosan megfogalmazott, kimondott nézeteitől leginkább a *nemzetiségi kérdés* kapcsán vehető észre. A hatalomra kerülő Trefort egyre inkább magáévá teszi a birtokos osztálynak a liberális gondolkodástól oly eltérő politikai célkitűzését. Ez a magyarosító politikai vonalvezetés — amely Trefort halála után tovább erősödve válik igazán reakcióssá — nyilvánul meg több helyütt Trefort kultúrpolitikájában, elsősorban a népoktatás s az e területen működő pedagógusok irányában. Tisza Kálmán intenciójának megfelelően bezáratja a felvidéki szlovák gimnáziumokat, s

közreműködik a „Matica Slovenska” közművelődési egyesület betiltásában. Az 1879. évi XVIII. törvénycikk létrehozásával módosítva az 1868. évi népiskolai törvényt, elrendeli a magyar nyelv kötelező oktatását minden népiskolában, s a nem magyar nyelvű képzőkben végzett tanítóktól is fokozatosan megköveteli a magyar nyelv ismeretét. Viszont ugyanakkor azt is világosan kell látnunk, hogy az államnyelv tanítására való törekvés önmagában a soknemzetiségű államban mindaddig nem kárhoztatható, míg az anyanyelven folyó oktatás keretében tantárgy szinten történik, és nem jár együtt ennek az anya-

nyelven folyó oktatásnak korlátozásával vagy éppen fölszámolásával.

Trefort Ágoston művelődéspolitikájának eredményeit és hatását vizsgálva észrevehető, hogy alkotómunkássága nem volt eredménytelen; a treforti tudománypolitika tradíciói tiszteletet parancsolnak; a nevéhez fűződő hagyományok ma is élnek, alkotásai még napjainkban is a felsőoktatás műhelyei.

Minisztersége kezdetétől kezdve gyakran bírálják lázas, alkotó tevékenységét, nem értve meg a tárcája legkülönbözőbb területein egyre-másra új ötleteket, terveket felvető minisztert. Gyakran érik támadások a felekezetek részéről

éppúgy, mint a parlamenti balszárnyéről. Kifogásolják építkezéseit, de mindezek ellenére, a támadások kereszttüzében is rendületlenül folytatja munkáját a kor követelményeinek megfelelő, új, polgári kultúra megteremtéséért.

Összefoglalva a Trefort Ágoston eredményeiről, a kulturális fejlődésben betöltött szerepéről mondtakat, első helyen gyakorlatiaságát említjük meg. Trefort nem kutatta a bonyolult problémákat, mindig praktikusán gondolkodva a „legelvontabb elméletekben is a gyakorlati jelentőséget kereste”. Minisztersége másik fontos jellemvonását egyetemessége jelenti. Igyekezett egyformán felkarolni és

fejleszteni tárcájának szinte minden területét. Természetesen időnként a megvalósulási stádiumtól függően egyik vagy másik ágazat előtérbe került ugyan, de ez a kultúrpolitikai alkotómunka természetes következménye. Egyetemességének előfeltétele volt hatalmas műveltsége, a közművelődés teljessége iránti érdeklődése, tájékozottsága, sőt ritka kezdeményező szelleme, alkotó ereje és fáradhatatlan tevékenysége.

Trefort megítélése szerint a XIX. század második felének három mérvadó országa, Anglia, Franciaország és Németország; tőlük kell tanulnunk ipart, iparművészetet, tudományt, közoktatást. Magyar-

országnak — Trefort szerint — s ezt a gondolatát többször, többféleképpen, de azonos tartalommal megfogalmazza — „emberre, vagyonra és értelmiségre van szüksége”. Ez a hármas jelszó — más-hol „közegészség, közgazdaság, közoktatás” — bizonyítja, hogy világosan látta a kultúra fejlődésének összefüggését a gazdasági és társadalmi kérdések megoldásának szükségességével. A kultúrpolitikai kérdések megoldását békés úton, kompromisszumokkal óhajtotta megvalósítani, s ha nem is rendelkezett Eötvös nagy koncepcióival, de megállva helyét a parlamenti, párt- és politikai küzdelmekben, sikeresen tudta ki-

sebb, közelebbi céljait realizálni. Az átfogó tervek, eszmék helyett is a kompromisszumok árán elért részeredményeket részesíti előnyben; engedmények tevésével, a középúton járással sikerül komoly művelődéspolitikai eredményeket elérnie. A politikai viszonyokban, a pártharcokban való jártassága, széles körű ismeretsége, a politikai viszonyok időleges konszolidálása lehetővé teszi miniszteri tisztségének stabilizálódását; így időt nyer kisebb-nagyobb koncepciójú művelődéspolitikai terveinek keresztülvitelére. Fő célja a magyar kultúra fejlesztése, s ezen eszmekörbe az ő tágabb értelmezése szerint belefér a „vagyon, erő, erkölcs, egész-

ség, értelmiség” kérdésköreivel foglalkozás. Liberalizmusa — „a szabadságeszmény és a nemzeti gondolat” — a reformkori örökség az ő munkásságában realitássá változott, olyan intézményekké, amelyek részben még ma is közművelődésünk alapjait képezik. Trefort művelődéspolitikáját — bár azt idősebb korára kialakuló konzervativizmusa s a hatalom gyakorlásából következő kompromisszumok bizonyos fokig torzították — a „tudomány, vagyonosság és egészség” elérésére irányuló törekvése hatja át, s úgy érezzük, hogy Eötvös elgondolásaihoz szorosan kapcsolódó — a magyar művelődésügy egészét átfogó, sok-

oldalú — működése nem múlt el nyomtalanul; ezt bizonyítják az általa emeltetett intézmények, a nagy jelentőségű alkotások sorozata s a reformkori örökség — a liberalizmus, a haza-, kultúra- és tudományszeretet — továbbadása az őt követő nemzedék legjobbjainak, amivel a magyar művelődés impozáns alapjait rakta le.

Politikusi tevékenységét a haladás, a reformok eszméi határozzák meg, de akcióit mégis körültekintő számítással, a körülmények, a politikai és pártproblémák óvatos mérlegelésével, de a döntő pillanatokban energiával készíti elő. Beszédeivel nem törekszik szónoki

babérokra, csak arra, hogy hallgatóit meggyőzze igazáról. Parlamenti szónoklatait a rapszodikus, ötletes előadásmód jellemzi.

Minisztériumi munkastílusát a hosszadalmas bürokratikus formák kerülése, a személyes meggyőződés, a közvetlen intézkedés jellemzi. Tisztviselőivel kedves, jószívű, szívesen tréfálkozik velük, de megkívánja a komoly és lelkiismeretes munkát.

Leginkább bámulatba ejtő hatalmas műveltségének rendkívüli mélysége, sokoldalúsága. Egyike volt a legtöbbet — s a legtöbb haszonnal — olvasó embereknek; olvasottsága, nyelvismerete, világlátottsága, kiterjedt személyes össze-

köttetései és tapasztalata széles látókört biztosítottak részére.

Ha nehezebben, de megszerzi a hazai elismerést. Helyzete nehéz volt, hiszen Trefort egész pályafutása egy praktikus, ízig-vérig gyakorlati polgárember életútja, aki nek a múlt századi Magyarország dzsentrivilágában nem volt könnyű tekintélyt kivívnia. Mégis tekintélyes s még idővel az ellenzék elismerését, tiszteletét is kiváltó politikusként tarthatjuk számon.

Trefort irodalmi működése is kultúrpolitikai céljait szolgálja. Közgazdasági tanulmányait, saját irodalmi tevékenységét reprezentáló műveit, nyílt leveleit, emlékbeszédeit, parlamenti és választási

beszédeit a nyolcvanas évek során négy kötetben adja ki.

Miniszterségének ideje alatt is sokat utazik; külföldi útjairól — akárcsak korábban — számos új eszmével, ötlettel tér haza, s ezeket itthon, a magyar viszonyokhoz alkalmazkodva próbálja megvalósítani. Utazásainak különleges szerepe van az ő életében; az olvasás mellett ez a másik nagy szenvedélye, amely egész életén át végigkíséri.

Ha egy évszázad távlatából próbáljuk felidézni a *magánember* életét, úgy levelezése mellett rokonai, barátai, munkatársai visszaemlékezéseire támaszkodhatunk, amelyekből egy olyan ember képe raj-

zolódik ki, aki a sok idejét igénybe vevő miniszteri tevékenysége ellenére is vidám, szellemes kedélyű. Szereti a női társaságot, sógornője, Eötvös Józsefné házánál mindennapos vendég. Szabadságát rendszeresen Ágnes lánya társaságában külföldön tölti. Jókedvű, mindenkin segíteni igyekvő ember. Szerény életmódot folytat, vendéget sem fogad lakásában; egyetlen fényűzés, amit megenged magának, az évenkénti külföldi utazás. Gyermekeit nagyon szereti, gondosan nevelteti őket; a hatalmas családi levelezés őszinte érzelmekről tanúskodik. A hetvenes évek közepén boldog apa, örül két idősebb lánya házasságának, majd első unokája

megszületésének. De ezután hamarosan a bánat évei következnek. 1877-ben veje halála után lánya özvegyen marad pár hetes kisfiával. Ilona lányát szanatóriumban kell elhelyeznie, ahol pár év múlva meghal. De a legnagyobb csapást számára egyetlen fiának, Ervinnek Bosznia elfoglalásakor, 1878-ban bekövetkezett váratlan halála jelenti.

A nyolcvanas évekből fennmaradt leírások szerint Trefort külső megjelenése egészen megfelel belső szellemi alkatának. Ideges, mozgékony, élénk alkat; szellemes rögtönzései modorát megnyerővé teszi, napi gondjait munkába öli, álmatlan éjszakáit olvasmányokba temeti.

Hetvenegy éves korában, halála évében, változatlanul eleven gondolkodású, levelei is élénk megfigyelőképességéről tanúskodnak. Új tervekkel, elgondolásokkal foglalkozik, bár ekkor már előrehaladott kora s betegsége jelentősen csökkentik kezdeményező erejét.

1888 februárjában egészsége megrendül, az orvostudomány — orvosai Korányi és Markovszky professzorok — ekkor még sikerül elhárítania a végső katasztrófát, de augusztusban állapota újból rosszabbodik és 1888. augusztus 22-én meghal. Temetésére ünnepélyes külsőségek közepette kerül sor; a főváros által a

Deák-mauzóleum szomszédságában engedélyezett örökös dízsírhelyben nyugszik. Emlékét sírján a budapesti egyetem természettudományi karának róla elnevezett kertjében — legkedvesebb alkotásai között — elhelyezett szobra s az egyetem közelében a róla elnevezett utca őrzi.

BIBLIOGRÁFIA

Trefort Ágoston fontosabb művei

- Emlékbeszédek és tanulmányok.* Bp., 1881.
*Kisebb dolgozatok az irodalom, közgazdaság
és politika köréből.* Bp., 1882.
Újabb emlékbeszédek. Bp., 1887.
Beszédek és levelek. Bp., 1888.

A Trefort Ágostonnal foglalkozó irodalomból

- SZÁSZ KÁROLY: *Trefort Ágoston.* Bp., 1886.
KÖZMÉNYI FERENC: *Trefort Ágoston élet-
rajza.* Trencsén, 1889.
SZALAY IMRE: *Visszaemlékezés Trefort
Ágostonra.* Bp., 1909.
BERZEVICZY ALBERT: *Trefort Ágoston em-
lékezete.* Bp., 1917.
FELKAI LÁSZLÓ: *Trefort útja a minisztersé-
gig.* *Pedagógiai Szemle* 1968. 2. sz.
FELKAI LÁSZLÓ: *Trefort Ágoston a magyar
oktatásügyért.* *Köznevelés* 1968.

MANN MIKLÓS: Trefort Ágoston a reform-
korban. Századok 1974. 5–6. sz.

MANN MIKLÓS: Trefort Ágoston pályafu-
tásának Békés megyei korszaka. Békési
Élet 1975. 1. sz.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó
igazgatója

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Érdi Júlia

Terjedelem: 8,75 (A/5) ív + 1 db melléklet

AK 1338 k 7880

HU ISSN 0133–1884

77.4743 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György